Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Multikulturní výchova v dětském domově prostřednictvím literárního textu a dramatickovýchovných metod

Bakalářská práce

Iva Cheníčková

Vychovatelství - kombinované studium

Vedoucí bakalářské práce: Doc. Mgr. Jaroslav Provazník

Praha, 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně pod vedením Doc. Mgr. Jaroslava Provazníka. V práci jsem použila informační zdroje uvedené v seznamu.

Plesná 28. 3. 2008

Poděkování

Děkuji za cenně rady, podnětné připomínky a trpělivost vedoucímu mé práce panu Doc. Mgr. Jaroslavu Provazníkovi. Chtěla bych také poděkovat skupině dětí z dětského domova, které se mého projektu zúčastnily.

Anotace

Multikulturní výchova v dětském domově prostřednictvím literárního textu a dramatickovýchovných metod

Předmětem mé práce bylo použití dramatické výchovy jako prostředku k multikulturní výchově v dětském domově. Cílem práce bylo prostřednictvím literárního textu a některých dramatickovýchovných metod seznámit děti s historií a tradicemi Romů. Dramatickovýchovnou činnost jsem pojala jako volnočasovou aktivitu dětí, které se s historií Romů seznamují prostřednictvím literární předlohy. Tou byla kniha Hany Doskočilové „O Mamě Romě a romském Pámbíčkovi". Během práce na projektu bylo mým cílem rovněž zlepšení schopností dětí správně komunikovat, formulovat myšlenky a vyjadřovat své názory.

Annotation

Multi-cultural education through literary text and dramatic-educational methods in the children's home

The main point of my essay was using dramatic education as a instrument for multi - cultural education in a childern's home. The goal of my essay was introducing a history and folk-memories of gipsies to childern, through literature and some of dramatic education methods. The dramatic education was more like a free-time activity for childern. They met the history of gipsies through a book called "O Mamě Romě a romském Pámbíčkovi", the author is Hana Doskočilová. During my work on this project I also tried to improve the correct speech of childern, so they can form their ideas better and present their opinion.

Klíčová slova

Multikulturní výchova, dramatická výchova, osobnostní rozvoj, historie Romů, projekt, literární předloha

Obsah:

1. **Úvod**
2. **Multikulturní výchova v dětském domově**
3. **Volba literární předlohy pro projekt v dětském domově**
4. **Specifika dramatickovýchovné práce v dětském domově, seznámení se skupinou**
   - 4.1. Specifika dramatické práce s dětmi v dětském domově, prostředí
   - 4.2. Skupina dětí
5. **Projekt - realizace**
   - 5.1. První lekce, první romské přikázání „Rom je Rom a Romem zůstane."
   - 5.2. Druhá lekce, druhé romské přikázání „Rom Romovi vždycky pomůže, Pánbůh jenom když se probudí."
   - 5.3. Třetí lekce, třetí romské přikázání „Romové nade vše milují svoje děti, i ty nehodné"
   - 5.4. Čtvrtá lekce, čtvrté romské přikázání „Cokoliv udělá jeden Rom, jakoby udělali všichni"
   - 5.5. Pátá lekce, páté romské přikázání „Romové dovedou odpouštět"
   - 5.6. Šestá lekce, šesté romské přikázání „Romové dovedou hudbou hovořit s Pánembohem"
   - 5.7. Sedmá lekce, sedmé romské přikázání „Rom dokáže po dobrém skoro všechno, ale po zlém s ním nikdo nic nepořídí"
   - 5.8. Osmá lekce, osmé romské přikázání „Romové jsou hrdí a nechtějí nic zadarmo"
   - 5.9. Devátá lekce, deváté romské přikázání „ Romové si dobré pověsti váží a dovedou se o ni poprat"
   - 5.10. Desátá lekce, desáté romské přikázání „Práce Romy vždycky zachrání"
   - 5.11. Jedenáctá kapitola, jedenácté romské přikázání „Statečný Rom potřebuje statečnou ženu, ale statečná Romka má dost odvahy pro celou rodinu"
   - 5.12. Dvanáctá lekce, dvanácté romské přikázání „Romové naučte se číst a psát"
6. **Hodnocení projektu z pohledu dětí, hodnocení z mého pohledu na realizaci**

6.1. Projekt - hodnocení očima dětí

6.2. Můj pohled na realizaci projektu

7. Závěr

8. Příloha

1. Úvod

Pracuji v dětském domově jako vychovatelka. Pominu-li krátkou zkušenost s tím, co pro mne na dlouhé roky zůstalo synonymem dramatické výchovy, kdy jsme na základní škole pod vedením učitele hudební výchovy nacvičili a sehráli dvě divadelní představení pohádky, setkala jsem se s dramatickou výchovou až během studia na vysoké škole. Do té doby mi dramatická výchova splývala s oním divadelním představením ze školních let, s pocitem dřevěných nohou, kdykoliv jsem měla samostatně předstoupit před skupinu dětí a strachem z toho, že udělám nějaký pohyb jinak, než bych měla. Možná na základě této zkušenosti jsem se dále o dramatickou výchovu, kterou má většina laické veřejnosti (stejně jako jsem měla já) spojenu s divadlem, nezajímala.

Opak je však pravdou. Dramatická výchova není pouhým naučením se a opakováním čehosi, ale je především procesem. Procesem živým, tvořivým a všestranně rozvíjejícím dětskou osobnost. Dramatická výchova podporuje a rozvíjí obrazotvornost, umožňuje dítěti zapojení se do děje. Je pro dítě možností, jak projevit city, spolupracovat s ostatními dětmi, zvládnout pohyb v prostoru, komunikovat jiným než zaběhlým způsobem.

Použití dramatické výchovy v multikulturním prostředí dětského domova se mi jevilo vhodné, zvláště pro možnost prožitku a tím lepšího pochopení sebe i druhých a pro možnost rozvíjet komunikaci a spolupráci mezi dětmi, přičemž rozvoj komunikace je jedním z klíčových úkolů v prostředí dětského domova.

2. Multikulturní výchova v dětském domově

Na úvod uvádím základní vymezení multikulturní výchovy. „Multikulturní výchova je edukační činnost zaměřená na to, aby učila lidi z různých etnik, národů, rasových a náboženských skupin žít spolu, vzájemně se respektovat a spolupracovat." (Průcha, 2006,15). Velice problematická je v této souvislosti otázka národnosti, národa, národnostní menšiny, etnika a etnicity. Snad jen krátce na vysvětlenou pojmu etnikum a etnicita, neboť pro multikulturní výchovu se tyto pojmy jeví jako nejvhodnější. „ ...za etnickou menšinu je pokládána každá skupina obyvatel určité země, která nepatří k majoritní populaci" (Průcha, 2006, 41). „Etnicita je souhrn kulturních, rasových, jazykových a teritoriálních faktorů, historických osudů a představ o společném původu, formující etnické vědomí člověka, jeho etnickou

identitu. Etnikum je skupina lidí, kteří mají společný původ, obvykle společný jazyk a sdílejí společnou kulturu. Souhrnně lze říci, že každé etnikum se vyznačuje svou vlastní etnicitou." (Průcha, 2006, 29).

Z tohoto pohledu dětský domov vždy byl a nadále zůstává multikulturním prostředím v pravém slova smyslu. Největší dvě skupiny jeho obyvatel tvoří děti české a romské, výjimečně se k nim v našich podmínkách přiřazují děti jiných etnických menšin (např. vietnamské či čínské). Z vlastní zkušenosti a ze zkušenosti kolegů i ze setkávání se s dětmi z ostatních dětských domovů mohu říci, že otázka rasově podmíněné nevraživosti nebo nesnášenlivosti, není v dětských domovech tím, co by zde bylo nutné řešit. Děti žijí společně nejen vedle sebe, ale doslova spolu bez problémů. Přátelství jsou navazována bez ohledu na to, ke kterému etniku dítě náleží. Společné činnosti jsou provozovány společně. Když má dítě problém, je jedno, zda se jedná o dítě romské či gádžovské (nenáležející k romskému etniku). V tomto ohledu si myslím, že prostředí dětského domova je prostředím, kde by se okolní společnost mohla učit vzájemnému multikulturnímu soužití. Děti se navzájem tolerují a respektují, zajímají se o své zvyky, baví se o svých rodinách bez emocí či předsudků.

Dětský domov je prostředím, do kterého děti přicházejí po selhání vlastních rodičů. Zřídka vlivem tragické události či onemocnění v rodině, kdy se o dítě nemá kdo postarat. Hlavní příčinou příchodu dítěte do dětského domova je stále z valné většiny neschopnost vlastních rodičů postarat se o jeho výchovu. Ta může být způsobena slabou sociální situací v rodině, alkoholismem rodičů, drogovou závislostí, nezájmem nebo zanedbáváním či dokonce týráním dítěte. Mnohé děti přicházejí do DD z kojeneckých ústavů. Problémem dětí z dětského domova je, i přes všestrannou péči tet a strýců a dostatečné materiální zajištění, citové strádání dítěte. Stesk po vlastní, byť nefunkční rodině, nenaplněné touhy dětí po mámě, uvědomění si vlastního, ne úplně přirozeného, postavení v okolní společnosti. Jen málo dětí, a to ještě zpravidla až v období puberty, si dokáže zdůvodnit svůj pobyt v tomto zařízení a smířit se s ním. Proto také, podle mého názoru, není jednotícím prvkem v prostředí dětského domova příslušnost či nepříslušnost dítěte k nějakému etniku, ale společný osud dětí. Z toho také pramení postoj dětí k sobě navzájem, který neupřednostňuje náležitost k etniku. Řekla bych, že se velmi podobá chování společnosti v ohrožení.

Jako nedostatek vnímám spíše to, že většina romských dětí nezná historii Romů. Neví, odkud pocházejí, jaké byly základní hodnoty romské rodiny, jaká byla tradiční

povolání, jakým způsobem Romové žili před staletími. Stejně tak ji neznají ani matky a otcové dnešních romských dětí. V případě dětí z dětského domova se jedná většinou o děti z rodin žijících na nízké sociální, ekonomické a kulturní úrovni, ze kterých dávno vymizely tradiční romské hodnoty, o kterých se lze dočíst v knihách např. Mileny Hůbschmannové nebo Eleny Lackové. V těchto knihách se objevuje láska k dětem, slušnost při řeči dětí s dospělými, čistota, hudebnost i úcta k vlastní řeči (viz seznam literatury E.Lacková,*Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou,* M.Hůbschmannová, *Můžeme se domluvit).* V mnoha případech jsou těmi, kdo nejvíce trpí umístěním dětí do dětského domova babičky. Babičky většinou bývají „tahouny", kteří se snaží udržet rodinu, dokud je to v jejich silách. Je pravdou, že i děti v dětském domově, pokud měly to štěstí a babičku nebo dědu pamatují, vzpomínají na ně zpravidla s láskou. Většinou i romský jazyk pamatují od babiček. Je však pravdou, že jím mluví jen několik dětí. Některé děti si pamatují dědečka, který si doma vyráběl housle a učil je na ně hrát nebo babičku, která se za svá vnoučata modlila.

Proto jsem také ve své práci chtěla vycházet ne z toho, jak děti naučit žít společně, ale jak je naučit znát svou minulost, svou historii a tradice. Vzhledem k tomu, že o české historii se všechny děti učí ve škole, chtěla jsem svou práci zaměřit na romské etnikum, ale zároveň pracovat i s ostatními dětmi a seznámit je s romskou minulostí.

Dramatickou výchovu jako prostředek k seznámení dětí s romskou historií jsem volila z několika důvodů. Prvním je ten, že „základním principem dramatické výchovy je hra a prožitek" (Eva Polzerová, 2000, 59) a prožité si dítě vždy lépe pamatuje. Dalším důvodem jsou možnosti využití různých technik, od výtvarných přes pohybové až k mluvním, takže se v dramatické výchově může uplatnit i dítě, které přímo netíhne k některé z technik jako takové. A v neposlední řadě je jedním z hlavních důvodů fakt, že „dramatická výchova nám prostřednictvím svých metod nabízí možnosti jak si pěstovat „umění být sebou" v přímém kontextu s druhými, jak lépe komunikovat, vnímat a nebát se projevovat vlastní postoje." (E. Polzerová, 2000,60), což je pro děti vyrůstající v dětském domově zvlášť důležité.

Dětský domov má, kromě jiných, také to specifikum, že zde děti vyrůstají v prostředí, kde stále převažuje dětský kolektiv. Děti tak jsou dopoledne v dětském kolektivu ve škole, kde jediným dospělým je paní učitelka a odpoledne v dětském kolektivu své rodinné skupiny, kde je opět jediný dospělý, kterým je teta, popřípadě

strýc. Nemají možnost sledovat rozhovory dospělých, učit se komunikaci, neboť se prakticky nedostávají do situace, kdy spolu dospělí lidé komunikují. A téměř vůbec se nedostávají do situace, kdy by byly samy v kolektivu dospělých a měly možnost sledovat způsob komunikace mezi nimi. To vede k tomu, že se děti učí komunikovat jedno od druhého. Přebírají různé nešvary, nedokážou si navzájem naslouchat, jsou zvyklé se překřikovat, neumí přijímat jiné názory, nebo naopak neumí říci svůj názor. Urážejí se kvůli malichernostem, neumí přijímat kritiku.

Projekt jsem pojala jako volnočasovu aktivitu dětí své rodinné skupiny.

3. Volba literární předlohy pro projekt v dětském domově

Literární předlohu pro projekt jsem hledala v literatuře, která by umožnila přiblížit dětem historii Romů. K tomuto účelu se mi kniha Hany Doskočilové „ O mamě Romě a romském Pámbíčkovi" s podtitulem „Dvanáct romských přikázání, jak je svým dětem vypravují romské maminky" zdála velice vhodnou. Vybrala jsem si ji hlavně pro její stránku obsahovou. Je pravdou, že romská přikázání (přikázání nemají nic společného s „desaterem", jak ho známe z křesťanství), tak jak jsou v knize prezentována, jsou jen fikcí. Důležité však je, že přikázání vycházejí z tradičních hodnot, které romská rodina v historii vyznávala a ctila. Pokud vezmu romská přikázání jedno po druhém, tak jak jsou v knize napsána: „Rom je Rom a Romem zůstane" - uvědomění si své identity, „Rom Romovi vždycky pomůže" - Romové v romských osadách žili společně a navzájem si pomáhali, „ Romové nade vše milují svoje děti" - pro Romy byly děti vždy požehnáním a největším neštěstím bylo, když žena nemohla mít děti, „Cokoliv udělá jeden Rom, jako by udělali všichni" - Romové byli pro majoritní společnost vždy skupinou, která byla posuzována jako celek, „Romové dovedou odpouštět" - odpuštění je například jedním z hlavních pilířů romských vánočních oslav, „ Romové dovedou hudbou hovořit s Pánembohem" - vychází z dávných tradic romských hudebníků, kteří se po dlouhé časy živili hraním, „Rom dokáže po dobrém skoro všechno, ale po zlém s ním nikdo nic nepořídí" - psychologická úvaha, vycházející nejen z romské mentality, „Romové jsou hrdí a nechtějí nic zadarmo" - z dnešního, částečně negativně medializovaného pohledu na Romy, se toto přikázání může jevit jako přehnané, je však pravdou, že Romové v osadách byli zvyklí pracovat a pokud šli k sedlákům o něco prosit, nabízeli za to své dovednosti a služby, „Romové si dobré pověsti váží a dovedou se o ni poprat" -

nadsázka, která vypovídá mnoho o romské mentalitě,, Práce Romy vždycky zachrání" a „Romové naučte se číst a psát" - jsou přikázáními, která svým dětem osvícení romští rodiče vštěpují, „Statečný Rom potřebuje statečnou ženu, ale statečná Romka má dost odvahy pro celou rodinu" - přikázání vycházející z romských rodin, kde byl otec povinen zajistit obživu, ale matka držela rodinu pohromadě.

Kniha je psána jako vyprávění o dlouhé cestě Romů. Cestou rozumíme jednak překonání vzdálenosti z jejich původní vlasti Indie - až do míst, kde Romové žijí dnes a také putování od minulosti k současnosti. Příběh je vystavěn částečně na biblickém příběhu Starého zákona (o stvoření světa, o potopě, o zázracích) a částečně na historickém podkladě migrace romského etnika z původní vlasti. Jednotlivé kapitoly vyprávějí o odchodu Romů z Indie, o jejich putování světem, o křivdách, smutcích i radostech, které je na cestách provázely. Každá je uzavřena přikázáním, jež by mělo dětem pomoci pochopit chování a povahu Romů. Symbolická je zde postava Mamy Romy, kterou lze ztotožnit s postavami skutečných babiček dětí, a proto je dětem tolik blízká.

Příběh je psán pro děti srozumitelným, spisovným jazykem. Každá kapitola je členěna do několika částí, se kterými je možné pracovat buď zvlášť, nebo je spojovat. Stěžejní postavou je Mama Roma. V každé kapitole dochází k dramatické zápletce, ve které vystupují některé z dalších postav. V knize jsou rovnoměrně zastoupeny věcné prvky, líčící přírodu a osoby, s lidskými ději a dialogy, takže skýtá všestranné možnosti pro rozvoj dětské fantazie a využití různých technik. Svým zaměřením na jednání a chování osob v různých situacích, umožňuje dětem vhled do pohnutek a uvažování druhých a tím rozvíjí empatii a schopnost komunikovat. Přestože je kniha určena spíše menším dětem, bylo v ní možné nalézt mnoho přínosného i pro děti starší. Kniha byla předlohou pro děti zcela novou a neznámou.

4. Specifika dramatickovýchovné práce v dětském domově, seznámení se skupinou

Dramatickovýchovná práce s dětmi v dětském domově má svá specifika, která je nutno respektovat. Ta vycházejí z prostředí, v němž se činnost odehrává, ze složení skupiny dětí i z jejich dosavadních zkušeností s dramatickou výchovou.

4.1. Specifika dramatické práce s dětmi v dětském domově, prostředí

Práce s dětmi v DD má svá specifika, kterými se odlišuje od práce s dětmi ve škole nebo v kroužku dramatické výchovy. Ta spočívají zejména v tom, že zatímco ve škole či v kroužku je dítě „nastaveno" na práci a má k ní určený přesný čas, v dětském domově je dítě „doma" a tím je jeho nastavení úplně jiné. Bylo tedy velice důležité vybírat dobu, kdy nejsou děti unaveny školními povinnostmi, kdy nemají kroužky apod. Po zvážení všech těchto okolností, jsme si určili sobotní dopoledne, kdy jsme na práci měli dost času.

Další zvláštností je naprosto specifický vztah dětí ke mně, jako k pedagogovi. Ten se liší od vztahu dětí k učiteli. Možná by se dal přiblížit spíše ke vztahu k vedoucímu zájmového kroužku, k němuž mají děti blízko a tykají mu. Odlišuje se také tím, že vychovatel v dětském domově, ač pedagog, je hlavně tetou či strýcem v pravém slova smyslu. Je tím, ke komu mají děti velice blízko a stejně jako se pubertální dítě dívá na svého rodiče kritičtěji, než na pedagoga ve škole, dívají se tyto děti kriticky na mne, ať jsem pedagog, či nikoliv. S tím jsem musela při své práci počítat. Osvědčilo se, když jsem se zapojovala do her spolu s dětmi. Vedení lekce prostřednictvím „bočního vedení" bylo pro děti také vhodné. Opatrnější jsem však musela být, pokud jsem chtěla použít vedení prostřednictvím „učitele v roli". Zde jsem musela dávat pozor, abych nepůsobila příliš nepřirozeně.

Specifikem je i to, že většina dětí neměla s dramatickou výchovou dosud žádnou zkušenost. Snažila jsem se lekce naplánovat tak, aby děti měly možnost se seznámit s různými metodami a technikami dramatickovýchovné práce. V plánech lekcí byly metody pantomimické, pohybové, verbální i grafické. Úkoly bylo nutné zadávat přesně, jasně a srozumitelně. Mnoho výrazů bylo pro děti nových a neznámých. Museli jsme si vysvětlit pojem „štronzo", živý obraz, gesto, plastika a mnoho dalších, na které jsme v průběhu práce narazili. Nejtěžší bylo pro děti vžívat se do pocitu druhého. Přestože se o to snažily, většinou vycházely z vlastního pocitu nebo z vlastního prožitku. Těžko zvládaly představit si situace pro ně neznámé. Naopak metody pohybové děti zvládly celkem dobře a rády tak pracovaly. Zajímavé bylo i využití verbálních metod - sdělování svých prožitků a pocitů. Bylo však nutné s nimi pracovat opatrně, neboť vyjádření pocitů děti občas svádělo k ventilování svých vlastních problémů.

Jelikož v dětském domově není k dispozici žádná místnost, kde bychom mohli

pracovat, využívali jsme k práci obývací pokoj naší skupiny, který jsme před započetím práce vždy přestěhovali tak, abychom měli dostatek prostoru.

4.2. Skupina dětí

Na projektu jsem původně chtěla pracovat s dětmi pouze ze své rodinné skupiny. Protože je dobře znám, a pokud pracuji jen se svými dětmi, mohu si práci dobře naplánovat a nejsem omezována režimem ostatních skupin.

V době, kdy jsem s dětmi začínala pracovat na tomto projektu, bylo v mé rodinné skupině třináct dětí ve věku od 5 do 17 let. Zvažovala jsem, zda zapojit do práce všechny děti, ale nakonec jsem se rozhodla pouze pro děti starší. Proto jsem přibrala ještě dvě děvčata ze sousední rodinné skupiny. Na projektu jsem tedy pracovala s dětmi staršími jedenácti let.

Dětí zapojených o projektu bylo nakonec devět. Nejmladšímu bylo jedenáct let a nejstaršímu sedmnáct let. Ve skupině bylo sedm dívek a dva chlapci. Šest dětí navštěvovalo základní školu, dvě děti základní školu praktickou a jedna dívka první ročník učiliště (předtím navštěvovala ZŠ praktickou). Žádné z dětí se dosud s dramatickou výchovou nesetkalo a byla to pro ně zcela nová zkušenost. Všechny děti byly v dětském domově již delší dobu, takže se navzájem dobře znaly.

Většina dětí byla v období puberty. Některé na jejím počátku a jiné bylo možné zařadit formálně mezi adolescenty. Přestože fyzicky jejich vývoj odpovídal věku, mentálně bylo mnoho z nich na nižší úrovni. Abstraktní myšlení, založené na pochopení souvislostí, zatím nebylo u všech dostatečně rozvinuto. Proto nechápaly dobře vztahy mezi jevy, bylo pro ně zatím velice těžké pochopit jednání druhých, vžít se do jejich psychologických pohnutek. Stále spíše vycházely z vnějších situací a okamžitého jednání osob. Prožitky ztotožňovaly se svými, které již měly možnost prožít. Bylo pro ně obtížné i dostatečné porozumění textu, neuměly z něj vybrat podstatné jevy, ulpívaly na jednotlivostech a souvislosti jim často unikaly. Při reprodukci, či ztvárnění textu si těžko zapamatovávaly děj, neustále se vracely k jednotlivým větám, naprosto vytrženým ze souvislosti. Špatně formulovaly svůj názor.

Pro ilustraci považuji za nutné alespoň krátké seznámení s jednotlivými členy skupiny.

G- (12 let, ZŠ, 6. třída). Bystrá, textu rozumí, chápe souvislosti, nestydí se, mívá přínosné připomínky, pomáhá ostatním pochopit děj. Dokáže se soustředit na práci,

neřídí se ostatními, umí spolupracovat.

B. (12 let, ZŠ, 6. třída). Celkem rychle chápe souvislosti i zadání. Pamatuje si text, dokáže ho reprodukovat, je však stydlivá, přestože se všechny děti navzájem dobře znají. Se svým názorem nebo příspěvkem vždy čeká, až všichni domluví, často odpovídá „já nevím", je u ní zřejmá obava z toho, že by mohla něco udělat špatně a že by se jí děti smály.

I. (14 let, ZŠ, 7. třída). V současné době je jejím největším problémem hledání vlastní identity. Nechce se smířit se svým dospíváním, bývá náladová, někdy má tendence při práci šaškovat, někdy vůbec odmítá pracovat. Některé lekce pouze sleduje, aniž by se zapojila do činnosti.

E. (14 let, ZŠ praktická, 7. třída). Mentálně je spíše na úrovni dvanáctiletého dítěte, na práci se vždy těší. Pokud pracujeme, přijímá spíše zadání, kdy je úkol blíže specifikován. Často se uráží, chvíli nepracuje, ale potom se znovu zapojí. Tam, kde má zapojit vlastní tvořivost, spíše vyčkává a kopíruje ostatní pouze s malými obměnami.

T. (12 let, ZŠ, 6. třída). Pracuje samostatně, soustředí se na práci, nestydí se ukázat své nápady. Je pohybově nadaná, někdy pomaleji chápe text.

R. (11 let, ZŠ, 5. třída). Stává se, že dobře neví, co se po ní chce. Zadání musí specifikováno, při práci vyčkává, co udělají ostatní, pak se přidá. Je spíš nesmělá, spolu s B. je vždy až poslední.

K. (11 let, ZŠ, 4. třída). Bystrý, tvořivý. Dobře rozumí textu, pamatuje si, umí vybrat podstatné, nestydí se, nešaškuje, snaží se vyjádřit své nápady a postřehy. Ač nejmladší, bývá nejaktivnějším a nejnápaditějším.

L. (17 let, ZŠ praktická, 9. třída). Do práce se zapojuje rád, je znát posun proti mladším dětem, avšak ještě stále není na úrovni adolescenta. Pochopení souvislostí a podstaty věci není u něj ještě dokonalé. Je však na práci soustředěný, snaží se při ní přemýšlet, zbytečně se nepředvádí, někdy potřebuje bližší vysvětlení úkolu. Mívá originální nápady.

^{p}- (17 let, 1. ročník učebního oboru). Dokáže se na práci soustředit, někdy má obtíže s porozuměním textu a chápáním vztahů mezi jednotlivými jevy. Do svého projevu zapojuje fantazii, nestydí se, pracuje samostatně, nepředvádí se, nemá problém spolupracovat s kýmkoliv ze skupiny.

5. Projekt - realizace

Dlouhodobým cílem mé práce mělo být seznámení dětí prostřednictvím literárního textu a některých dramatickovýchovných metod a technik s historií Romů. Skupinovým cílem - rozvoj komunikačních dovedností a schopností vyjádřit svůj názor.

Před započetím projektu jsme se věnovali samostatnému povídání nad mapou světa. Ukázali jsme si, kde leží Indie, jakým směrem odtud Romové odcházeli a kudy vedla jejich cesta do Evropy. Dále jsme si řekli o původních obyvatelích Indie - Domech, ke kterým zřejmě předkové Romů příslušeli a o kastách s dědičně vykonávanou profesí.

Projekt jsem rozdělila do dvanácti lekcí. Každá lekce korespondovala s jednou kapitolou knihy (seznámením se s jedním romským přikázáním). Čteným textem byla lekce členěna na několik částí. Chtěla jsem, aby lekce měly stejný řád a návaznost, proto jsem vždy na začátek zařazovala rituály.

Kterým patřil *pozdrav,* což bylo podání ruky, pozdravení a oslovení se jménem. Tento rituál jsem měla možnost zažít na hodinách s Mgr. Romanem Černíkem a jevil se mi jako velice přínosný. Děti nejen, že vzájemným dotykem odbourávají část bariér, ale zároveň je to možnost pro mne, jak vysledovat náladu ve skupině. Mohu také částečně ovlivnit náladu dítěte, a to už způsobem, jakým jej pozdravím - úsměvem či objetím.

Dalším rituálem, který jsme opakovali každou lekci, byla *rozcvička.* Ta spočívala v rozhýbání a zahřátí kloubů. Začínali jsme postupně od kotníků střídavě levé a pravé končetiny, přes kolena a kyčle, pánev, křížové obratle, bederní obratle, hrudní a krční obratle, ramenní klouby, lokty, zápěstí a prsty rukou až k pomalému otáčení hlavy ze strany na stranu a shora dolů. Důležité bylo uvědomování si vlastního těla, svých pohybových možností a soustředění se na sebe. Při pohybech hlavy sledování horizontály a vertikály očima. U rozhýbávání kloubů je možno užít jako motivaci kopání, driblování, odkopávání, pinkání nebo přehazování imaginárního míče. Postupně jsme přidávali cviky s tahy a protitahy a později i plastiky (znázornění lidských činností). Ty jsou vhodné pro to, aby děti měly možnost si představit určitou činnost a tu se snažit věrně znázornit pohybem, aniž by k němu měly rekvizitu. Plastiky rozvíjí představivost a schopnost improvizace. Rozcvičku jsme končili „Pozdravem Slunci".

Po rozcvičce jsme zařazovali ještě krátké hry na uvolnění a odbourání bariér. Před novou prací jsme si vždy zopakovali, co víme z minulé lekce. Po uvedených rituálech následovalo čtení části kapitoly, při kterém děti zpravidla ležely na zemi a poslouchaly. Text jsem vždy četla já. Vždy po přečtení části textu jsme se věnovali technikám a hrám, jež z něj vycházely. Po jejich vyčerpání jsme přecházeli k četbě další části. Lekce končila zapsáním romského přikázání a reflexí.

Při popisu průběhu lekcí je pod zadáním kurzívou zaznamenáno, jak děti reagovaly a pracovaly. Nezaznamenávala jsem všechny reakce dětí, pouze ty, jež mohou dokreslit, jak se dětem dařilo zadání splnit.

5.1. První lekce, první romské přikázání ..Rom ie Rom a Romem zůstane"

Cíl:

- Seznámení s příběhem o stvoření světa a Pámbíčkem.
- Naučit se soustředit na své pocity, pohybové možnosti, na své tělo.

Pomůcky:

- barevné fixy, balicí papír, panenka, šátek, kroužek z vánočního řetězu-svatozář

Průběh lekce:

- Pozdrav
- Rozcvička
- „Baba se záchranou v rohu". Děti hrají „na babu", kdo by mohl být chycen, může se zachránit v rohu, ale pouze než napočítá do pěti, potom musí svůj roh opustit.
- Četba první části kapitoly „O stvoření světa". Děti sedí nebo leží na podlaze, poslouchají text.
- Po přečtení si děti sednou do kroužku a ještě jednou slovně opakují, co všechno Pánbůh stvořil.
- Učitel v roli Boha říká: „Stvořil jsem svět, kde všechno rejdí a tancuje"
- Děti jsou hvězdami ve vesmíru, které rejdí a tancují. Mají se snažit zvládnout pohyb v prostoru tak, aby rovnoměrně zaplňovaly celý prostor a přitom do sebe nevrážely.
- Vstávají ze země a pohybují se po místnosti. Nejprve pomalu a na zvuk

bubínku zrychlují. Zaplňují prostor, snaží se hledat si svou cestu a nevrážet do druhých. Při každém zvuku bubínku děti zrychlují, na pokyn „štronzo" zastavují se a uléhají.

- Učitel v roli Boha říká: „Tvořím svět, vítr a vodu."
- Děti ztvárňují pomocí zvuků - vodu, vítr, moře. Ke ztvárnění používají jen vlastního těla.
- Nejprve předvádí zvuk každé zvlášť, pak všechny dohromady.
- Zvuky se mísí a gradují, až opět utichají a děti uléhají. *Většina dětí přidává ke zvuku i pohyb. E. představuje mořské vlny na pláži, P. potůček, L. mohutnou řeku, K. hurikán, B. vodopády.*
- Učitel v roli Boha říká: „Tvořím rostliny."
- Děti mají ztvárnit rostoucí rostlinu. Každé dítě samostatně vyrůstá ze semínka v nějakou rostlinu, ostatní děti hádají, čím se dítě stává. *Děti se probouzejí, pomalu jim rostou lístečky, stonky, kmen, květy. E. je zvonkem, L. statným dubem, Iveta slunečnicí, K. smrkem a B. blíže nespecifikovanou květinou. A. předvádí jahodu.*
- Učitel opět v roli Boha, tvoří zvířata.
- Děti ve dvojicích, vzniklých dobrovolnou volbou, vytvoří zvíře - ostatní děti opět hádají jaké. V další části přidají k předvedenému zvířeti i zvuk. *Lukáš a Láďa slon, Iveta a Bára had, Erika s Aninkou pes.*
- Učitel: „Bůh stvořil člověka".
- Děti zůstávají ve dvojicích, jeden z nich je človíček uplácaný z hlíny, druhý je tentokrát Stvořitelem, který mu postupně vdechuje život. Jedno z dětí leží na zemi, druhé mu postupně rozhýbává ruce - prsty, zápěstí, předloktí, ramena a nohy - kotník, koleno, kyčel. Následně se vyměňují. Důležité je postupovat pomalu v klidu, soustředit se na příjemnost či nepříjemnost pohybu, zkoumat pohybové možnosti jednotlivých kloubů.
- Čtení další části textu O lidském nevděku", poslech.
- Na připravený papír vypisujeme špatné lidské vlastnosti. Přináším panenku jako symbol malého Boha.
- „Zrcadla" - lidé se „opičili". Každý chtěl svého Boha. Děti ve dvojicích hrají zrcadla. Jeden je postavou před zrcadlem - tvůrcem pohybu, druhý jeho zrcadlem - opakuje pohyb. Děti se snaží provádět pohyby v klidu a precizně. Pak si vyměňují role. V závěru představuje jedno z dětí postavu před

zrcadlem a všechny ostatní jsou mu zrcadlem.

- „Čaroděj" - kněží se snažili ovládat lid. Jedno z dětí je čarodějem. Beze slov, jen pohybem paží, ovládá ostatní ve skupině. Roli hraje i výraz, který by měl být hodný zlého čaroděje.
- „Kristus"- všichni si hráli na Boha, každý jím chtěl být. Roztaženýma rukama a zkříženýma nohama, předvádí dítě Krista, ostatní jej musí nést jako monstranci,
- Po zažití jednotlivých částí, se obrazy střídají. Signálem ke změně je to, že se jakékoliv z dětí postaví čelem ke skupině s rukama nad hlavou - ostatní jsou rázem zrcadla, ve chvíli, kdy to některé z dětí přestane bavit, může situaci změnit natažením rukou směrem ke skupině s gestem „jsem čaroděj", nebo postojem ukřižovaného Krista a slovy "jsem Kristus". Situace lze libovolně střídat.
- Čtení další části textu O velikém trápení". Děti leží, poslouchají.
- Učitel: „Asi nedohlédneme až do Indie, ale možná zaslechneme zvuky. Jak zní nářek, odmlouvání, překvapení, radost Romů?"
- Děti vymýšlí a předvádějí, jaké zvuky si představují pro jednotlivé situace. Nejprve každý sám, potom všechny děti společně. Vnímáme barvu zvuku, pocit, jaký v nás vyvolává společný hlasový projev.
- Říkáme si slova, která lze použít namísto zvuků.
- Který hudební nástroj by nejlépe daný pocit vyjádřil?
- Čtení textu „Pánbůh v loktuši", poslech.
- Jedno z dětí se stává Pánembohem se svatozáří na hlavě. Je úplně maličké, jako když Mama Roma Pánaboha objevila. Sedí uprostřed kroužku a děti kolem mu říkají slova - po láskyplných roste, po zlých se scvrkává. Děti samy ovlivňují, jak bude veliký.
- Čtu dětem básničku:

Rom je Rom, ts ts ts

Rom je Rom, ts ts téde déde,

Rom je Rom a *Romem zůstane*\

- Básničku vytleskáváme - rukama, na tělo, pomocí orffových nástrojů. Každé dítě svůj kousek, pak všichni dohromady. Přidáváme pohyb.
- Na závěr zapisujeme první romské přikázání *„Rom je Rom a Romem zůstane"* na arch balicího papíru a povídáme si o prožité hře.

Reflexe:

Celkově nám tato lekce trvala 3,5 hodiny. Původně jsem přemýšlela o tom, zda lekci nerozdělit do menších částí, ale nakonec jsem se rozhodla nechat ji delší v zájmu zachování celé její obsahové stránky, která vychází z biblického příběhu o stvoření světa. Prolíná se s pohádkovým příběhem o malinkém Pánubohu a vyprávěním o počátku odchodu Romů z Indie. V závěrečné reflexi vyjadřovaly děti své pocity, co se jim líbilo více (stvoření světa, "čaroděj", zvuky znázorňující emoce) a co méně (závěrečná báseň - nedává příliš smysl, nemyslí si, že by to mohlo být něco, co by Romy provázelo na cestě). Této lekce se účastnila i nejmenší A., ačkoli jsem s ní nepočítala, ale menší děti byly shodou okolností mimo DD a A. by zůstala jediná z dětí sama. Myslím, že dnešní lekce umožnila účast i jí. Zadání nebyla složitá a ona je bez problémů zvládala. Předčasně hru opustila I., nechtělo se jí do situací, kdy je pozornost upřena jen ni. Sedla si mimo dění, ale neodešla úplně. Vše sledovala a chvílemi se zapojovala, byť jen verbálně. B. je nerozhodná, nerada se zviditelňuje a je vždy až jako poslední. Také často odpovídá, že neví, ale nakonec vždy vše zvládá.

Neznámá slova:

Loktuše - velký šátek, plachetka, plena, obdobou loktuše je romská „zajda".

5.2. Druhá lekce, druhé romské přikázání Rom Romovi vždvckv pomůže. Pánbůh jenom kdvž se probudí"

Cíl:

- Prožití situace pronásledovaného člověka.
- Rozvoj spolupráce, vyjádření vnějších situací.

Pomůcky:

- barevný fix,
- arch papíru s prvním romským přikázáním, panenka v loktuši - Pámbíček
- míček

Průběh lekce:

- Pozdrav.
- Rozcvička.
- Plastiky (ztvárnění pohybu) - házení kamenem.

- Baba „Zmrzlík". Dítě, které dostane babu, zůstane stát s rozkročenýma nohama. Do hry ho vrací ten, kdo pod ním proleze.
- Zopakování prvního romského přikázání, rekapitulace první kapitoly.
- Text „O dlouhé cestě. O nebezpečí, které nikdy nekončí", děti poslouchají.
- Romové (děti) podnikají strastiplnou cestu. Pomocí bočního vedení měním prostředí. Jdou kamením, blátem, sněhem, prodírají se houštím, pískem, vodou - mělkou, hlubokou, cesta je rozpálená.
- Zažívají různé pocity - je jim horko, prší, je jim zima. Jsou unavení a přicházejí k vodě, koupají se, únava z nich padá, radují se, tančí, křepčí a nakonec unaveni usínají. Děti si představují různá prostředí a snaží se jim přizpůsobit svůj pohyb. *Většině dětí se daří představit si změny prostředí.*
- Děti leží tiše na koberci (jako Romové v rákosí) a naslouchají zvukům. Vnímají jen samy sebe. Po několika minutách se sesedáme do kroužku a děti rozebírají zvuky, které slyšely (*dupání dětí v patře nad námi, zvuk hodin, vrčení lednice, tlukot vlastního srdce).*
- Zkoušejí si představit úzkost pronásledovaného člověka.
- Romové se musí spolehnout jeden na druhého. Děti tvoří dvojice, s tím, kdo je nejblíže. Zkoušejí se navzájem podepřít a ujít pár kroků, dělají zrcadla - vžívají se do pohybu druhého.
- Jedno dítě stojí v mírném předklonu, druhý mu jemným poplácáváním masíruje záda, „smývá z něj vodu" - pomalými pohyby, jakoby mu chtěl setřít vodu ze zad, rukou a nohou. Pak se děti vymění.
- Děti se drží v objetí, zkouší se položit na bok, aniž by se pustily a stejným způsobem i vstávají.
- Četba textu „Spory kvůli Pánubohu". Děti poslouchají.
- Děti sedí v kroužku, posílají si míček. Dítě, které míček posílá, říká svůj názor na to, zda Pánbůh Romům pomohl a jak. *K. - poslal mlhu, L. - poslal buvolky, P. - pomáhal, protože byl s nimi. Postupně děti opustily námět knihy a začaly přidávat jim důvěrně známé situace. „Dopustil, aby máma pila" (A.). „Nechal rodiče, aby se o nás nestarali" (I.) „Lidé k sobě nejsou hodní" (P.). „Ale stvořil nás" (E.). „Ale nechal nás, abychom byli v „děcáku" (K.). „Lidé by na sebe měli být hodnější sami od sebe, za to Pánbůh nemůže" (L.).*
- Děti sedí v kruhu, posílají míček. Při posílání říkají, jak si pomáhali Romové navzájem. *Podpírali se (A.), dělili se o jídlo (L.), Raša chtěla zachránit Boha*

(P.), ostatní chtěli zachránit Rašu (B.)

- Čteme druhé romské přikázání, děti ho vytleskávají jako Romové.

„Rom Romovi vždycky pomůže, Pánbůh, jenom když se probudíLukáš k vytleskávání přidává beat-box.

- Na závěr zapisuje B. na arch papíru druhé romské přikázání.

Reflexe:

Lekce tentokrát nebyla tak dlouhá jako minule. Při členění lekce jsem spojila dvě části kapitoly, neboť se mi zdály tematicky podobné a dalo se s nimi tak pracovat. Dětem evidentně nedělalo potíže vžívat se do situací a prostředí, která jsou jim všem dokonale známá. Dokonce i při uvažování o pomoci Pánaboha Romům, podle námětu v knize, přešly od faktů, které jsou v knize dané, k situacím, které znají z běžného života, a které je trápí a oslovují. I tentokrát si s námi hrála i A. (opět by byla zůstala sama).

Zkusili jsme dnes to, že části textu četly děti, ale nebylo to přínosné. Děti sice číst chtějí, ale projevuje se u nich „školní syndrom" - když jedno dítě čte, ostatní brzy ztrácí pozornost a přestávají vnímat. Napříště se opět vrátíme k předčítání textu dospělým.

5.3. Třetí lekce, třetí romské přikázání „Romové nade vše miluií svoie děti, i ty nehodné"

Cíl:

- Zamyšlení se nad otázkou viny a trestu.
- Rozvoj morálně volních vlastností.

Pomůcky:

- barevný fix, arch papíru s prvním romským přikázáním, panenka v loktuši - Pámbíček
- papíry, barevné fixy nebo pastelky
- orffovy nástroje

Průběh lekce:

- Pozdrav.
- Rozcvička .
- Plastiky - házení kamenem, rybář táhnoucí sítě.

- Zopakování dvou přikázání.
- Čtení „O dešti dešťů", poslech.
- Děti mají za úkol ztvárnit déšť od jemného mžení až do prudkého lijáku, který pomalu ustává. Nejprve zvukem. Každý sám, pak společně. *Děti používají zvuky vytvářené ústy a hru na tělo.* Pohybem. *Některé děti používají jen ruce k předvádění kapek (B., E., P.), někteří prší celým tělem (L., K.)*
- Čteme básničku:

„ Nahoře na hoře
dva pramínky jako prýmky
kap kap kapou do studýnky.
Než nakapou do dvou dlaní,
trvá to až do svítání,
než nakapou plný měch,
trvá to sto let..."

- Děti mají za úkol pokusit se ztvárnit básničku pomocí orffových nástrojů. Mají se poradit ve skupině a vybrat, jak by báseň, jen předvedená nástroji, mohla vypadat. *Začíná tamburína (hora). Střídající se triangl a činelky (pramínky). Ozvučná dřívka ťukající v pravidelném rytmu (kapky padající do studýnky). Chřestot rumba koule (věčnost).*
- Děti tvoří dvojice (tentokrát podle toho jakou si vyberou barvu pastelky, pastelky jsou po dvou od každé barvy, stejné patří k sobě). Jejich úkolem je namalovat báseň. Když jsou hotové, prohlížíme si společně dílka a snažíme se poznat, jak na papíře probíhá děj básně.
- Čtení textu „O dvou bratrech". Děti naslouchají.
- Děti zůstávají ve dvojicích, které utvořily v minulé hře. Mají za úkol vytvořit živý obraz na nějaký motiv z textu.
- V další fázi živý obraz rozhýbají a nakonec přidají tři slova. *L. a K.vytvářejí živý obraz Chajíma a Abiho čekajících u pramene, než jim nakape voda do měchů. Při rozpohybování jdou do údolí. Tři slova: „ Co kdybych se napil?" P. a B. ztvárňují, jak Mama Roma rozděluje vodu z měchu. Při rozpohybování dává tři kapky do dlaní každému. Ozvučení: „Vody je málo." I. a E. Abi* a *Chajím stojí vedle sebe s měchy. Rozpohybování - Chajím nabírá do měchu vodu z řeky a má těžký měch, na rozdíl od Abiho. Ozvučení: „Snad to nepoznají."*

- Na arch papíru mají děti napsat další příklady špatného chování.
- Pak si (opět ve dvojicích), nějaké vybrat a předvést. Ostatní hádají, jaké chování předvádí. *K., L. - kouření, E., I. - drogy, P., B. - rouhání se (v jejich podání „ nadávání na Boha"). Na papíruje zapsáno ještě ničení přírody, prostituce, vražda, znásilnění, krádež, týrání dětí.*
- Četba textu Spravedlivý trest". Děti naslouchají.
- Děti sedí v kroužku. Jedno z nich je uprostřed v roli nehodného Chajíma, ostatní děti se na něj zlobí, vytýkají mu jeho chování. V roli Chajíma se střídají.
- Co pro ně bylo těžší? Být v roli toho, kdo může soudit, nebo být v roli Chajíma? *Děti se většinou shodují, že role Chajíma je jednodušší. Je pro ně těžší vyjádřit svůj názor, než být souzeným.*
- Jaký trest by Chajím zasloužil? A potrestali by ho? *K. - musel by jít znovu pro vodu. L. - musel by odčinit svou vinu nějakým dobrým skutkem ve prospěch všech. Celkově se děti shodují, že by mu odpustily, kdyby svou vinu nějak odčinil. Musel by udělat nějaký dobrý skutek.*
- Lukáš zapisuje třetí romské přikázání „ *Romové nade vše milují svoje děti, i ty nehodné".*

Reflexe:

Děti měly tendenci ještě dále diskutovat o vině a trestu, spravedlivosti a odpuštění. Zajímavý je pohled na to, zda být soudcem či odsouzeným. Převažující názor dětí, že je lépe být souzeným, souvisí s barierami dětí v projevování svých myšlenek a postojů k druhým. Je jim lépe v pasivní pozici souzeného. Děti se projevovaly tvořivě, pracovaly s chutí, zadání se jim zdála zajímavá. E. měla problém s pochopením zadání, pokud měly děti malovat děj, ale I. jí vtáhla do práce.

Neznámá slova:

Prýmek - úzký proužek látky, někdy spletený z několika provázků.

Měch - nádoba dříve používaná na vodu, dělávala se z očištěné zvířecí kůže.

5 4 Čtvrtá lekce, čtvrté romské přikázání „Cokoliv udělá ieden Rom, jakoby udělali všichni"

Cíl:

- Zamyšlení nad stejností a rozdílností lidí.
- Zvládnutí prostoru.

Pomůcky:

- barevný fix, arch papíru s romskými přikázáními, panenka v loktuši - Pámbíček
- papírové koule ze zmačkaných novin (alespoň dvacet kusů),
- švihadlo
- hůl

Průběh lekce:

- Pozdrav.
- Rozcvička, plastiky- házení kamenem, rybář, střelba z luku.
- „Samuraj." Hra v kruhu. Děti stojí v kruhu, očima kontaktují protihráče a posílají mu pomyslný meč. Na jednu dobu meč zdvihají s citoslovcem „hu", na druhou dobu ho házejí protihráči opět s citoslovcem „hu". Ten meč opět zdvihá a hází, důležitá je soustředěnost a rytmus
- Čtení „Údolí bloudění". Děti poslouchají.
- Děti mají za úkol pohybovat se v prostoru všemi směry. Jsou řekami, které se proplétají a tečou všemi směry. Děti se nemají srážet, měly by zaplňovat celý prostor. Na pokyn učitele přidávají na rychlosti, mění způsob pohybu - lezení po čtyřech, plazení.
- Umíte někoho vést, jako Vajduš vedl Romy? Děti utvoří dvojice dle vlastního výběru. Jeden druhého vede (vláčky). Dvojice se postaví čelem proti sobě a chytnou se za ruce, jeden zavře oči, druhý ho vede (vedoucí jde pozpátku). Pak se vymění.
- Čtení textu „O válkách divochů", poslech.
- Z dětí se stávají dva bojovné kmeny. Tvoří dvě skupiny. Uprostřed místnosti je dělicí čára (natažené švihadlo). Každá skupina dostává polovinu papírových koulí. Na pokyn začnou přehazovat koule na území druhého kmene. Každý smí brát jen jednu kouli do jedné ruky, hraje limitována časem, po vypršení hru zastavuji (stop!). Děti počítají koule na svém území. Vítězí kmen, který

jich má na svém území méně.

- Čtení textu „Vaiduš a obr". Děti poslouchají.
- Děti si ve skupině rozdělí role - Vajduš, obr a domorodci. Úkolem je přehrát situaci, kdy přichází Vajduš k domorodcům a zabíjí obra. *K. je Vajduš, P.obr, ostatní děti domorodci. K. přichází, P. po něm hází sekerou, domorodci sledují situaci, K. uhýbá a střílí z praku, obr padá, domorodci kvílí.*
- Jedno dítě je Mama Roma, druhé Vajduš. Děti mají pantomimou ztvárnit dialog mezi Mamou Romou a Vajdušem. *K. opět jako Vajduš přichází, ukazuje velikost obra, jeho hod sekerou i to jak uhnul a střelil po něm, jak obr padl a jak je teď z toho smutný, mama Roma (P.) lomí rukama a posílá ho za Pánembohem, G. přidává, jak domorodci naříkají a jak Vajduš utíká od domorodců, E. v roli mamy Romy spíše opakuje gesta, která už viděla. Děti se chtěly vystřídat všechny, ale projev byl spíše opakováním již viděného.*
- Čtení textu „Boží trest", poslech.
- Děti sedí v kroužku, povídáme si o rozeznávání a nerozeznávání lidí. Kdo nám splývá? *E. - tety z kanceláře, G. - bezdomovci, P. - lékaři, I. - děti co si hrají na pískovišti, B. - policisté, K. - hasiči, T. - studenti, K. - prodavačky, G. - cizí lidé, učitelé, G. - Vietnamci*
- Čeho si na lidech všímáme? G. - *tváře, P. - oblečení, B. - celého člověka. Společně docházíme k tomu, že se nám pletou lidé, kteří mají stejné oblečení, nebo náleží k jinému etniku. Také těžko rozlišujeme lidi, kteří jsou v určitém prostředí, jenž nám není blízké.*
- Čtení textu „O zázračné holi", poslech.
- Vyzkoušíme, jak zázračná hůl ve Vajdušově ruce vedla Romy.
- Améba. Obdoba zrcadel. Děti stojí v zástupu. Kolem sebe mají prostor jen takový, aby mohly provádět pohyb rukama a chodit. Dítě, které je první vpředu předvádí pohyby. Ostatní děti je kopírují. Předlohou pro pohyb je jim ten, kdo stojí před nimi. Když se dítě vpředu natočí čelem doprava, ujímá se vedení ten, kdo stojí nyní první vpředu. Pohyby se opakují, vždy pří otočení o devadesát stupňů se stává vedoucím ten, kdo je nyní prvním.
- Končíme zapsáním čtvrtého romského přikázání na arch k předchozím.

Reflexe:

V závěrečné reflexi se vracím ke dvěma básničkám, se kterými jsme se dosud v textu setkali „Rom je Rom" a „Nahoře, na hoře". Zajímá mě, která se dětem více

líbila. Děti se dělí na dva tábory. Navrhuji, aby se zamyslely, jak by se básně daly ztvárnit jinak. Děti se úkolu ujímají a hned odpoledne P„ E. a T. hrají „Nahoře, na hoře" jako melodram. K. báseň „Rom je Rom" prezentuje jako beat-box.

Nový výraz „aměba" je nutné dětem vysvětlit (améba - měňavka, pohyb měňavky).

Dnes děti nejvíce bavila pantomima a boj dvou kmenů. Améba dělala dětem největší potíže, přestože zrcadla zvládaly dobře. Zde jim činilo potíže řídit se postavou před nimi. Hodně času nám zabralo otáčení o devadesát stupňů a přejímání role vedoucí postavy.

5.5. Pátá lekce, páté romské přikázání „Romové dovedou odpouštět"

Cíl:

- Hledání odpovědi na otázku zrady a odpuštění.
- Rozvoj představivosti, vžití se do pocitu druhého.

Pomůcky:

- barevný fix, arch papíru s romskými přikázáními, panenka v loktuši - Pámbíček

Průběh lekce:

- Pozdrav.
- Rozcvička.
- Hra. Děti hrají ve dvojicích. Jejich úkolem je trefit se ukazovákem mezi lopatky protihráče a zároveň, zabránit protihráči, aby se dotkl jeho.
- Zopakování předešlých přikázání.
- Čtení textu „Za horou hora a pořád do kopce", poslech.
- Romové (děti) jdou horami, do kopce, sněhem, kamením, blátem, sněží, prší, fouká vítr. Učitel pomocí bočního vedení mění prostředí.
- Vytryskl pramen, chytáme ryby, pereme košile. Děti předvádí činnosti zadávané učitelem.
- Čtení textu „O jedenácti domskvch pannách", poslech.
- Děti mají za úkol hromadně, ale každý za sebe předvést setkání. Nejprve chování Romů a výraz Romů při příchodu do jeskyně. Potom chování domských panen při pohledu na přicházející Romy.

- Jaké pocity vyvolává v dětech představa jeskyně, do které přichází Romové? G. - *radost, I. - radost ze setkání s lidmi, P. - radost i smutek, L - únava a smutek, B. - křišťálovost (vysvětluje to hvězdičkami a záblesky, které si představuje)*
- Jakou barvu v nich představa evokuje? *G., I. - šedou, E. - hnědou, P. - černou s kapkami vody, L. - oranžovou, B. - čokoládovou*
- Jakou slyšíte hudbu při této představě? G. - *tichá, napínavá, P. - indická, L - arabská, B. - hymnu*
- Jakou cítíte vůni? G. - *zápach, I. -jako když v zimě mrzne, P. - čerstvý vzduch, L. - zatuchlost, vlhkost, B. - vanilkovou*
- Jak si představíte, že „na ní mohl oči nechat"? L - *nevnímal okolí, v hlavě mu zněla romská písnička, I. - on a ona stojí naproti sobě a kolem se všechno točí, B. - on kouká jen na ní, v hlavě mu cinkají podkovičky.*
- Děti mají za úkol tento obraz předvést ve dvojicích.
- Čtení textu „O dávno zaniklém království", děti poslouchají.
- Děti mají za úkol ve dvojicích beze slov ztvárnit dialog Mamy Romy a domských panen. Dvojice dětí předvádí, ostatní pozorně sledují. Když skončí, rozvíjíme dialog o tom, zda jsme z gest pochopili, co říkají.
- čtení textu „0 lásce a zradě", poslech.
- Děti zůstávají ve dvojicích. Jejich úkolem je, vybrat si z této části textu nějaký výřez a vytvořit živý obraz. Říci, kdo je kdo.
- Zamyslete se nad svou postavou, nad tím, co si říká v duchu. *Tohle dělalo dětem potíže, chtěly si zahrát raději celou část jako narativní pantomimu.*
- Bylo možné, aby se tato část vyvíjela jinak? Názory dětí: *Domina Aja mu nemusela hůl brát, mohli se mít rádi a žít spolu. Vajduš jí mohl říct, že jí má rád a chce šijí vzít a ona by mu hůl neukradla. Vajduš měl poznat, že ho chce podvést a neměl jí věřit. Domky se neměly Mamě Romě svěřovat, ale ona by je neměla tak ráda, myslela by si, že k ní nemají důvěru.*

  Zkuste zahrát příběh tak, jak se podle Vás mohl vyvíjet.

  Odpustili byste Domkám? /. - *odpustila, ale Domina Aja by měla těžší život. L., E. -jen ostatním, jí ne. P. - odpustila.*

  Na závěr zapisujeme páté romské přikázání *„Romové dovedou odpouštět".*

Reflexe:

Dnešní lekce byla ve znamení chřipkové epidemie. Dětí bylo málo, ale přesto

chtěly pracovat. Zkrátili jsme rozcvičku, ale i na práci dětí se projevovala únava. Velkou část lekce jsme věnovali povídání. V poslední části děti dobře nechápaly, jak se vžít do postavy a představit si její vnitřní hlas. Asi proto také chtěly raději přehrát děj, což pro ně bylo podstatně jednodušší. Naopak, dobře jim šel dialog beze slov. E. v některých chvílích opět odmítala pracovat. B. nevěděla, zda by Domkám odpustila či nikoliv. Myslím, že dnešnímu cíli jsme se přiblížili jen vzdáleně a bude nutné se k němu v některé z dalších lekcí vrátit.

5.6. Šestá lekce, šesté romské pňkázání „Romové dovedou hudbou hovořit s Pánembohem"

Cíl:

- Využití hudby k vyvoiání pocitů.
- Rytmizace pomocí hry na tělo a prostřednictvím orffových nástrojů.

Pomůcky:

- barevný fix, arch papíru s romskými přikázáními, panenka v loktuši - Pámbíček
- hůl
- papíry, pastelky, fixy
- orffovy nástroje
- CD přehrávač, CD s hudbou (použila jsem CD Věry Bílé „ Cikánský pláč")

Průběh lekce:

- Pozdrav.
- Rozcvička + plastiky (ke známým jsme přidali ještě stěhování skříně).
- Hra. Děti sedí v kroužku a rytmizují své jméno hrou na tělo („Já jsem. . . . .")
- Zopakování romských přikázání, které již známe.
- Čtení textu ..O velké beznaději", poslech.
- Děti se rozdělí do dvou skupin. Mají za úkol převést příběh do zvuků pomocí orffových nástrojů, popřípadě hrou na tělo. *P., K., G., T. - chůze do kopce (dupání), vyhoření hole (syčení), déšť (rumba koule), mana (cinkání trianglu), běh do kopce (rychlé dupání). B.,* E, *I. - cesta (ťukání ozvučných dřívek), hádka (tamburína, bubínek), mana (tamburína-jemně)*
- V další části měly děti ve skupinkách příběh znázornit (pomocí znaků) na

papír. Společně pak obrázky rozebíráme.

Čtení textu „O hoře Halelujah", poslech.

Děti jsou rozděleny na dvojice (podle toho jak předtím seděly a měly k sobě nejblíže). Každá dvojice si vymyslí svůj způsob hry na tělo.

Každé dvojici určuji jiný rytmus - jedna na notu celou, druhá půlovou, třetí čtvrťovou. Zkouší nejdříve každá dvojice zvlášť, potom všechny dohromady.

Přidáváme zvuk ústy, opět nejprve zkouší každá dvojice zvlášť, potom všechny společně.

Děti tancují v kroužku v rytmu svižné hudby. Každý se na chvíli stává romskou tanečnicí a vymýšlí nový pohyb. Ostatní jej po něm opakují.

Na závěr této části opět malují a poznávají příběh.

Čtení textu „Ten, který nikdy nespí", poslech.

Společně se snažíme najít odpověď na otázku, proč se říká, že „čert nikdy nespí"? G. - *Protože pořád hlídá, jestli někdo nedělá něco špatného. K. - Protože čerti spát nepotřebují. P. - Čeká, kdyby ho někdo volal, tak přiletí.*

Děti jsou domskými pannami, které se mezi sebou dohadují. Ve skupinách mají děti rozehrát dialog domských sester a jako jazyku použít „svahilštinu". *Všichni tento úkol zvládli výborně.*

Děti se naučí básničku (zaklínadlo). Pak ji zrytmizují hrou na tělo.

K rytmizaci použijí orffových nástrojů.

Na závěr opět příběh zaznamenají na papír pomocí znaků.

Čteme text „O zázračné holi naposledy", děti poslouchají.

Každé dítě zvlášť má předvést hru na nějaký hudební nástroj (bez rekvizity). Ostatní děti hádají, který to je. *E. - bubny, I. - kytara, P. - basa, T. - harfa, K. - klavír, B. - činely, G. - flétna.*

Děti ve dvojicích vytvářejí ze svých těl hudební nástroje.

Každý sám si v prostoru vybere předmět, který může být hudebním nástrojem. *K. - televize (buben), P. - opěradlo židle (xylofon), G. - role papíru (kytara), B. - fix (flétna), T. - radiátor ústředního topení (harfa)*

Na ukončení opět malujeme poslední část dnešní kapitoly na papír.

Na konci lekce si děti před sebe rozloží namalované obrázky jednotlivých příběhů. Já jim pouštím čtyři romské písně, které jsem si předem vybrala. Úkolem dětí je, domluvit se, které písně by přiřadily k jednotlivým příběhům. Pak zapisujeme na arch šesté romské přikázání „ *Romové dovedou hudbou*

hovořit s Pánembohem".

Reflexe:

Dries bylo na dětech vidět, že opravdu pracují s chutí a radostí. V tomto případě se romské přikázání opravdu prolíná se skutečnou mentalitou romských dětí (a nejen jejich). Hudba v lekci je osvěžujícím prvkem, zvláště pak hudba romská, která dokáže v dětech velice sugestivně probouzet city. Líbilo se mi také, že v závěru třetího příběhu, který končí zmizením Dominy Aji s pekelníkem a nevyjádřenou starostí Mamy Romy o Vajduše („ Co jestli......"), děti ihned pochopily, čeho se Mama Roma obávala, a větu doplňovaly. Použili jsme nový výraz „svahilština", který jsem musela nejprve dětem vysvětlit.

Neznámá slova:

Mana - pokrm, který Bůh seslal z nebe (v knize „sladké bílé cukroví")

5.7. **Sedmá lekce, sedmé romské pňkázání „Rom dokáže po dobrém skoro všechno, ale** po **zlém s ním nikdo nic nepořídí"**

Cíl:

- Pochopení jednání lidí, kteří procházejí zkouškou (svatby bez jídla, Vajduš).
- Ztvárnění situace beze slov.

Pomůcky:

- barevný fix, arch papíru s romskými přikázáními

Průběh lekce:

- Pozdrav.
- Rozcvička, plastiky (rybář, střelba z luku, praní prádla).
- Hra „Baba - zmrzlík". Ten kdo dostane babu, zůstane stát na místě s rozkročenýma nohama. Do hry ho vrací ten, kdo pod ním podleze.
- Čtení textu „O neioěknějším kousku daleké cesty", poslech.
- Děti jsou Romy, kteří jdou světem. Chodí v prostoru, vyplňují jej, nestrkají se, soustředí se na sebe. Na pokyn se zastaví. Na koho se prvně podívají, s tím utvoří dvojici.
- Romové a Domky se navzájem našli. I my se najdeme, i když to budeme mít těžší.
- Děti zavřou oči (je možné použít i šátky). Učitel dvojice rozděluje a každého

odvádí na jiné místo. Děti mají stále zavřené oči. Jejich úkolem je najít partnera z dvojice jen po hmatu, bez zvuku.

- Čtení textu „O romských svatbách".. O rybce a placce….". poslech.
- Děti se rozdělí do dvou skupin. První skupina vytvoří živý obraz z děje na počátku příběhu, krátce jej rozpohybuje. Učitel zastavuje pohyb. Druhá skupina navazuje živým obrazem na děj. Rozpohybuje jej. Skupiny se střídají, dokud není příběh u konce. *Tato část se nám moc nepovedla. Děti si vybíraly části, které se jim zdály dobře reprodukovatelné bez ohledu na návaznost. Při rozehrání se snažily „hnát" děj dopředu, takže několika pohyby přehrály celý příběh.*
- Čtení textu „Království bez krále", poslech.
- Jsme pasákem ovcí, vyprávíme Romům o příběhu našeho království.
- Děti mají pantomimicky převyprávět příběh. Následuje reflexe, jak se nám to podařilo. Vypráví každý zvlášť, ostatní jej sledují. *L. rukama „vypráví" o nové královně, předvádí let povětřím, znázorňuje paláce i trest pro ty, co nesplní úkoly. K. se přidává a děj doplňuje o hledání ženicha. Ostatní děti předvádějí příběh jen s malými obměnami.*
- Čtení textu „O třech zkouškách", poslech.
- Jste pořád němým pasáčkem. Řekněte ženichům, jaké zkoušky mají vykonat. Každé dítě předvádí samo za sebe. Ostatní sledují jeho verzi.
- Jeden z vás je Vajdušem vykonávajícím zkoušku. Pokuste se mi ji přiblížit. Skupina dětí se domluví a ztvární zkoušku jednu po druhé. Z těl si vytvoří i prostředí. *Tento úkol přijaly děti tvořivě, hlavním aktérem byl L.*
- Na závěr zapisujeme sedmé romské přikázání.

Reflexe:

Dnešní lekci jsme absolvovali na prázdninovém pobytu v SRN. Dětí bylo jen šest. Znatelná byla nepřítomnost P., ta dokáže svým přístupem děti strhnout a nepřítomnost G., která bývá rovněž aktivním členem. Důležitým momentem při práci byl i fakt, že zatímco „doma" žije každá skupina odděleně, zde byly společně děti z různých skupin. Děti, se kterými běžně pracuji, byly náhle vytrženy z dění a měly Pocit, že jim něco uniká.

Měla jsem i možnost se přesvědčit, jak dalece může práci ovlivnit nevhodný prostor. Naším prostorem byla tentokrát velká herna, která se napohled svým uspořádáním jevila být ideální pro dramatickovýchovnou činnost (teplá podlaha

s linoleem, několik skříněk kolem zdí, židle a stoly uložené v rozích, velká okna, umyvadlo a elektrické přípojky). Přesto se nakonec tento prostor ukázal, jako naprosto nevhodný. Linoleum klouzalo a velikost prostoru byla malé skupince dětí spíše na škodu. Děti, které zrovna nepracovaly, měly tendence odbíhat, cvičit, klouzat se a nevnímat průběh lekce.

V neposlední řadě rušivě působilo i to, že co chvíli do herny někdo nakoukl. Přestože většinu lekce děti pracovaly, byla na jejich práci znát roztěkanost a nesoustředěnost. Při přípravě této lekce jsem některé věci podcenila. Bylo by možná účelné zmenšit prostor pomocí židlí a předem upozornit ostatní děti, že nesmí vstupovat do herny.

Nejlépe se dětem podařilo ztvárnění tří zkoušek.

5.8. Osmá lekce, osmé romské přikázání „Romové jsou hrdí a nechtějí nic zadarmo"

C/7:

- Seznámení s činnostmi, které Romové uměli a mohli je nabídnout.
- Pohybové zvládnutí činnosti.

Pomůcky:

- fix, arch papíru s romskými přikázáními

Průběh lekce:

- Pozdrav.
- Rozcvička.
- Hra „Evoluce".
- Čtení textu „O zemi vousáčů a žlutých melounů". Děti leží, poslouchají.
- Co všechno měli vousáči? Děti, každé zvlášť, ztvárňují jablko, meloun a klásek.
- Co se může dál dělat s jablkem, melounem, kláskem? Děti opět činnosti předvádějí. Každé samo za sebe.
- Jak si představujete konflikt vousáče s Romem? Jakým způsobem probíhal? Děti tvoří dvojice (dle vlastního výběru) a předvádí pantomimicky konflikt. L. a *K. přehráli celou přečtenou část.*
- Čtení textu „Něco za něco". Poslech.

- Co všechno Romové uměli (podle přečteného textu)? Děti mají za úkol předvést nějakou činnost, každé zvlášť. Ostatní děti hádají, co každé z nich předvádí. L. - zpěv, T. - *chytá ryby, K. - rozmlouvá s koněm, P.- hraje na housle, I. - tančí, B. - léčí lidi, G. - léčí koně,*
- Děti sedí v kroužku, povídáme si. Je dnes nějaká činnost, která je pro Romy typická? Děti odpovídají. *G.- dnes žijí jako jiní, L- hudba, P.- chodí do práce*
- Jste Romové, kteří nabízejí vousáčům to, co umí.
- Děti utvoří dvojice a předvádějí, jak Romové nabízejí vousáčům své dovednosti a vousáči odmítají. Jeden z dvojice je Rom a druhý vousáč. Společně vždy sledujeme ztvárnění jedné dvojice.
- Čtení textu ..O dvoiím čekání". Poslech.
- Děti se mění v koně. Běhají po prostoru. Nejprve jako volní koně, pak jako koně osedlaní a nakonec jako koně zapřažení do vozu. Jakým jsou koněm určuje učitel pomocí bočního vedení.
- Sesedáme se do kroužku. Děti se mají vžít do pocitu volného koně. Kdy se tak ony cítí? *P.- když mě někdo chválí, I.-v sobotu, když se můžu koukat na televizi, G. - když můžu dělat, co mě baví, L- když sedím v křesle a je pohoda, E. - když přijde teta M.,K.~ když přijde někdo z rodiny, když si navzájem pomáháme, T. - když přijede na návštěvu teta, B.- neví*
- Kdy máte pocit, který by se dal přirovnat k pocitu osedlaného koně? *P. - když mám dobrou náladu a někdo mě „zpraží", G. - když odjíždí máma, I.-v úterý při zeměpise, L- když přijde do skupiny někdo se špatnou náladou, T. - když* se s *někým pohádám, K.- když přijdu domů a někdo je mě naštvaný, E., B. se nevyjádřily*
- A k jakému svému pocitu byste přirovnali pocit koně zapřaženého do vozu? *P - když někdo z dětí nadává na dětský domov, G. - když mi někdo lže, /.- když mi někdo zakazuje televizi, L- když mi někdo bere svobodu, T- když někdo nadává mé rodině, K. - když mi někdo vezme můj sen, B. a E. opět nechtěly nic říci.*
- Čtení textu „O brusičském řemesle", poslech.
- Co všechno uměli Romové a co měli vousáči? Opakujeme slovně. Romové uměli chytat ryby, hrát na hudební nástroje, brousit nože, léčit. Vousáči měli melouny, jablka, klásky a nože.
- Děti se rozdělují do dvou skupin, jedna jsou vousáči, druhá Romové. Každý si

vybere jednu dovednost nebo předmět, kterou ostatním předvede či znázorní.

- Děti chodí v prostoru a při setkání si spolu vymění svou dovednost či předmět. Na konci hry sledujeme, co komu zbylo. *Čtyři děti měly klásky, jeden léčil, jeden měl meloun a jeden brousil nože.*
- Zapsání osmého romského přikázání.

Reflexe:

Při dnešní lekci jsme opět narazili na problém komunikace. Přestože pohybové činnosti, narativní pantomimu i ztvárnění pohybu děti celkem zvládají, opět došlo ke střetu mezi nimi. Ten pramenil z toho, že jedno dítě bylo úkolem nadšeno do té míry, že utrousilo poznámku typu: „To budu nejlepší". Druhé to odmítlo akceptovat a přestalo komunikovat. Do hry se zapojilo až po delší době. Dalším oříškem je introvertní B., která na všechny otázky odpovídá „nevím" a až na několik výjimek reaguje stejně i na úkoly, při kterých má něco ztvárnit.

V poslední části lekce, při hře na předávání předmětů a dovedností, jsem celkem zbytečně rozdělila děti na Romy a vousáče, neboť zpočátku nevěděly, zda mohou předat předmět či dovednost druhé skupině. Bylo nutné vysvětlení, že mohou.

Přestože byla dnešní lekce věnována pohybovému ztvárnění, líbila se dětem nejvíce část, kde měly přirovnávat své pocity k pocitům koně.

Součástí dnešní reflexe bylo i povídání o projektu jako celku. Zajímalo mne, co dětem dal, či nedal. Většina dětí se shoduje v tom, že obohatil jejich znalosti o Romech a některé poznatky mohou využít i ve škole (stvoření světa, setkání s Domy, některá z přikázání, která vypovídají o životě Romů).

^ ^ Devátá lekce, deváté romské přikázání „Romové si dobré pověsti váží a dovedou se o ni poprat"

Cil:

- Prožití pocitu bezmoci proti pomluvě.
- Použití dialogu, rozvoj mluveného projevu.

Pomůcky:

- fix, arch papíru s romskými přikázáními
- CD přehrávač, CD s relaxační hudbou

Průběh lekce:

- Pozdrav
- Rozcvička, plastiky (praní prádla, rybář táhnoucí sítě, stěhování pohovky)
- Zopakování činností, které Romové uměli.
- Čtení textu „O dobré pověsti." Děti sedí, poslouchají.
- Jste Romem, každý máte své romské jméno, promyslete si jaké.
- Představte si činnost nebo věc, kterou jako Rom zvládáte.
- Jste Romové, potkáváte se a předáváte si navzájem svou dovednost nebo věc. Předávání doprovázíte slovy: „ Dobrý den, já jsem (vymyšlené romské jméno) a předávám Ti.....". Na konci hry zjišťujeme, co jsme předali a co nám zbylo.
- Jak byste předvedli opravu hrnce? *K. letuje, T. vymazává hlínou, E. omotává drátem, L. nahřívá nad ohněm, rozklepává.*
- Jedno z dětí je Rom, ostatní jsou vesničané. Přicházejí za Romem s něčím, co potřebují opravit, vyléčit. Děti ztvárňují beze slov. Ten, který přichází, musí znázornit, co potřebuje tak, aby to dítě představující Roma poznalo. Dítě (Rom) na situaci reaguje činností, která odpovídá potřebě příchozího. V postavě Roma se děti mohou střídat.
- Přidejte do situace dialog.
- Jaký pozdrav asi dříve používali při loučení? *Naviděnou, nashledanou, spánembohem nebo se usmáli a mávali si.*
- Čtení textu ..Romské křtiny". poslech.
- Jste sudičkou, která určuje dítěti osud. To dítě se jmenuje tak, jaké jste si na počátku lekce vybrali jméno pro sebe. Vymyslete krátké říkadlo, rýmovačku, kterou dítěti popřejete něco do života. *P. „Škopýtko až povyrosteš, tak budeš mít po starostech". I. „ Vidím budoucnost Anisky, bude mít ráda penízky". T. „Až vyrosteš, budeš Fifila a budeš zpívat jako fiala." G. „Alibába, bude léčit velká záda". K. „ Až bude, Šreku, v bahně, tak dej housku kachně." L „Sindibád-hrát na housle bude rád." B. „ Cecílie, Cecílie, ať Ti cíl vždy na dosah je." E. „ Ať jsi čilá jako činčila, bude z Tebe Čičila."*
- Čtení textu „O pomluvě, která vede do pekla." Poslech.
- Děti leží, učitel pouští tlumenou hudbu. Děti se zamyslí nad tím, kdy samy někoho nespravedlivě pomluvily. Jak jim při tom bylo? Mrzelo je to později? Co by řekly dnes tomu člověku? Děti by si měly své pocity zažít pro sebe,

dále je nerozebírat.

- Děti tvoří trojice. Ztvárňují situaci, kdy jedno z nich jiného z trojice pomluví a druhý mu to donese. Pomluva může být jakákoliv, i naprosto neuvěřitelná. Pak se pomluvený a pomlouvající setkávají. Jaké jsou možnosti řešení situace? *Děti nabízejí různá řešení. Aktéři se potkají a již spolu nekomunikují. Potkají se a vysvětlí si, proč k situaci došlo. Svalí vinu na toho, kdo pomluvu donesl. Kamarádí se, ale nevěří si.*
- Děti jsou vesničany. Jedno přináší nějaké sdělení, další si k němu přidává něco svého, pak další a další. Sledujeme, co se nakonec s původním sdělením, byť zcela dobře míněným, může stát. Sdělení předáváme tak, že ho všichni ostatní slyší.
- Zprávu předáváme šeptem, aby ostatní nemohli sledovat její změnu. Na konci konfrontujeme původní zprávu s konečným sdělením.
- Děti v kroužku diskutují o tom, zda je možné pomluvě zabránit. P. - *Nejde to. L. - Jedině si to s tím, kdo pomlouvá vyřídit. I. - Stejně to nic nezmění. G.- Lidé by se měli přesvědčit, než něčemu věří. K. - Lidé by neměli pomlouvat, protože to ostatním může ublížit.*
- Na závěr lekce zapisujeme deváté romské přikázání.

Reflexe:

Dnešní lekci děti pracovaly se zaujetím. Toto téma je jim blízké, neboť každé z nich mělo možnost se s pomluvou v nějaké formě setkat. V části, kde měly možnost vymyslet a donést pomluvu, přestože bylo zadáno, že si mohou vymyslet úplně cokoliv, zůstávaly u situací, které v domově běžně nastávají a už je mnohokrát prožily. Dokonce přehrály situaci, jež se skutečně udála. Přestože jsem se je snažila navést k vymyšlení něčeho jiného, setrvaly v již známém.

Zaujala je hra na Roma vykonávajícího nějakou službu. Této části jsme věnovali celkem dlouhou dobu, neboť se děti chtěly vystřídat a napadaly je další činnosti.

Déle než jsem předpokládala, nám trvalo vymýšlení rýmovačky. Děti nejprve vymýšlely každé za sebe, ale nakonec individuální práce přešla v kolektivní.

5.10. **Desátá lekce, desáté romské pnkázání ..Práce Romy vždycky zachrání"**

Cíl:

- Poznání, že svým chováním může člověk hodně ovlivnit.
- Přesné ztvárnění pohybu.

Pomůcky:

- fix, arch papíru s romskými přikázáními

Průběh lekce:

- Pozdrav
- Rozcvička, plastiky
- Hra „Mravenčí baba". Děti se smí pohybovat pouze takovým způsobem, že pokládají patu jedné nohy těsně před špičku druhé nohy.
- Opakujeme děj minulé lekce.
- Čtení textu „O černočerné tmě", poslech.
- Jste odmítanými Romy. Ztvárněte gestem: zoufalství, agresivitu, vstřícnost, radost, strach. Každé z dětí samostatně.
- Děti utvoří dvojice a rozehrávají „dialog gest", jedno udělá gesto nebo pohyb a zůstane stát ve štronzu, druhé „odpoví" pohybem nebo gestem. Děti se střídají. Všechny dvojice dělají pohyb najednou. Gesta mohou být libovolná, nemusí být vyjádřením nějakého děje, nemusí být reakcí na gesto protihráče. Musí být přesná a pomalá. Důležité je soustředit se jen na sebe a svého protihráče.
- Nyní sehrajte pomocí gest nějaký krátký děj. Úkol byl zadán pro dvojice, všechny dvojice opět pracovaly současně. *Dvojice nezávisle na sobě rozehrávají rvačku.*
- V další části si děti představují děj ze života Romů. Hraje každá dvojice zvlášť, gesta a pohyb znázorňují děj. V pohybech se opět děti z dvojice střídají. Ostatní děti je sledují, děj zastavuje učitel. Děti se snaží uhodnout, o jaký děj šlo.
- Čtení textu „O světylku v duši". „ O polepšených hříšnících", děti poslouchají.
- Děti jsou Romové jdoucí krajinou. Nejprve zoufalí, pak radostní, ustrašení. Děti jdou společně, každé používá svá gesta.
- Společně mají za úkol ztvárnit, jak Romové přicházejí ke statku, kde se potkají

s kovářem. *Děti si rozdělují role, jedno je kovářem, další dělají vrata, ostatní jsou Romové.*

- Čtení textu „O kováři Hefastovi", poslech.
- Ukažte, jak byste si představovali kováře Hefasta. Každé dítě za sebe. Beze slov.
- Umíte si představit, jak vypadá práce kováře Hefasta? Zkuste ji pohybově ztvárnit. *L. ztvárňuje práci s obdivuhodnou přesností. Činnost rozkouskovává do jednotlivých částí. Děti poznávají, co v daném okamžiku dělá.*
- Opět opakujeme, co všechno Romové uměli. *Kovat koně, léčit lidi, léčit zvířata, spravovat hrnce, hrát na housle, brousit nože.*
- Jedno dítě předvádí činnost, kterou Romové uměli. Zastavuje ve štronzu na pokyn učitele. Druhé dítě přesně okopíruje jeho pózu, ale rozehrává úplně jinou činnost. Děti se postupně střídají.
- Čtení textu „Hodování s Pánembohem". poslech.
- Děti jsou Romy sedícími okolo ohně a hodujícími. Dokola si předávají pomyslné jídlo a pití.
- Hra na závěr. Děti stojí v kroužku, předávají si různé imaginární předměty po kruhu. Každé dítě má možnost předmět předat dál, nebo s ním naložit dle libosti a poslat jiný, případně jej vrátit dárci. Předmět představujeme slovem i pohybem, („předávám ti shnilou hrušku").
- Zapsání desátého romského přikázání.

Reflexe:

Lekci jsem zaměřila na co nejpřesnější ztvárnění pohybu a jeho dotažení. Přestože děti rády používají narativní pantomimu, stále nezvládají dotahování pohybů a gest. Toto je dáno zčásti tím, že chtějí něco rychle ztvárnit a nedotažené gesto nahradí slovem (takto se často projevuje T., která si pohyb umí dobře představit, má originální nápady, ale při předvedení sklouzne do rychlého gesta vysvětleného slovem). Zčásti je tomu tak proto, že ačkoliv se děti znají a jsou spolu téměř stále, pokud mají vystoupit a udělat něco před ostatními, stále mají zábrany. Ty ale často vychází rovněž z momentální nálady dítěte. I dítě, které se v jedné lekci projevuje jako tvořivá osobnost, může být v další lekci uzavřené a bez touhy a nálady se předvést.

V úvodní části lekce mne zaujal okamžik, při kterém měly děti rozehrát pomocí dialogu gest nějaký krátký děj, a nebylo určeno, že má být ze života Romů.

Všechny dvojice rozehrály téma boje (rvačku). Když jsme rozebírali, co je důvodem, zazněly dva názory. Jedním bylo to, že rvačka je velice častým fenoménem v médiích a tudíž je tím, co člověka snadno napadne (G.). Druhým byl ten, že vlastně téma agresivity vycházelo z textu (L.).

Neznámá slova: Dnes nebyla slova neznámá pro všechny. Děti si je samy vysvětlily.

Skřipky - housle (L.),

Vercajk - nářadí (L.)

Reputace - pověst (G.)

Forota - zásoba (G.)

5.11. Jedenáctá kapitola, jedenácté romské přikázáni „Statečný Rom potřebuje statečnou ženu, ale statečná Romka má dost odvahy pro celou rodinu"

Cíl:

- Poznání potřeby pevného bodu v životě (místo, osoba).
- Soustředění na svůj pocit, schopnost jej vyjádřit.

Pomůcky:

- fix, arch papíru s romskými přikázáními
- papíry, fixy, tužky, pastelky

Průběh lekce:

- Pozdrav
- Rozcvička
- Zopakování již známého.
- Čtení textu „O toulavé kapce krve" děti poslouchají text.
- Zkuste si představit místo, kde je vám dobře. Jaký tam máte pocit?
- Nakreslete na jeden papír pocit, který je příjemný. Na druhý papír nakreslete pocit nepříjemný. Pocity nakreslete jen pomocí barev a tvarů. Ne jako konkrétní obrázek. Potom si obrázky ukazujeme a společně poznáváme, kde jsou nakresleny dobré a kde nepříjemné pocity. *Děti použily většinou k vyjádření příjemných pocitů světlé odstíny barev a různé znaky (hvězdy, slunce) k označení nepříjemných pocitů barvy temné a tvary s ostrými hranami (blesky), pouze I. vyjadřuje pocity jinak - tmavomodrou jako pozitivní*

pocit a světlé barvy jako negativní.

- Chtěli byste ostatním říci, kde je Vám dobře? A proč? *P. - na praxi, L. - na zahradě, pod stromy, E.- v posteli, T.-v mém pokoji, K.-u tety v pokoji, I. - ve škole, s kamarády.*
- Čtení textu „0 nemocném králi", poslech.
- Jak si představujete krále z příběhu? I. - *dědu s vráskami, E. - ošklivý, I. - neví, co chce, L. - vousatého, G. - mladý, dlouhé vlasy, domácí „puťka". Děti si ho díky jeho vlastnostem představovaly starého navzdory tomu, že v příběhu se píše o mladém, sličném králi.*
- Jste králem, který má ze všeho strach. Zkuste jej ztvárnit. Každý sám za sebe.
- Děti sedí v kroužku. Povídáme si, z čeho může mít strach: dítě, učitel, vozíčkář, zamilovaný, dědeček.
- Děti tvoří dvojice. Společně si mají představit a zahrát něco, z čeho může mít někdo strach *(okradení; zástava srdce, had).*
- Čtení textu „O velikém nebezpečí", děti poslouchají.
- Úkolem dětí je představit si, že jsou Rašou vyjíždějící z hradeb. Co vidí? Jak se chová? Co cítí? Každý za sebe má Rašu ztvárnit. *Děti tento úkol nezvládly. Nevěděly, co mají dělat, místo chtěly tuto část příběhu přehrát jako pantomimu. Nakonec se v roli Raši vystřídaly, avšak ostatní hrály s nimi v rolích nepřátel, orlů a vlků.*
- Děti se rozdělí na dvě skupiny. Jejich úkolem je popsat děj přečteného příběhu pomocí citoslovcí. Příběh takto zapsaný by měl být alespoň třířádkový.
- Čtení textu „Romala Mala". poslech.
- Jakého byste chtěli krále, kdybyste byli poddanými? Vyjádřete, jaký by měl být, pohybem.
- Každý z vás je králem. Co by bylo na vašem erbu, co by vás nejlépe charakterizovalo? Děti nemají svůj výtvor zatím ukazovat ostatním.
- Pokuste se nejprve znázornit pohybem, co je na vašem erbu. Ostatní děti budou hádat, pak porovnáváme jejich odhad s obrázkem.
- Čtení textu „O ženské statečnosti", poslech.
- Každý z vás loučení zažil. Jaké může být loučení? Co ovlivňuje, jakým způsobem probíhá? *Čas, na který se loučí (T.). To, jak se mají dotyční rádi (P.).*

- Představte si, že jste těmi, kdo se loučí. Ztvárněte loučení ve dvojicích. Děti si nejprve připraví a pak předvedou. Ostatní děti mají poznat, jaký k sobě mají dotyčné osoby vztah a na jak dlouho se loučí.
- Máte rádi loučení? Jaké by bylo podle vás mělo být?
- Zapisujeme jedenácté romské přikázání.

Reflexe:

V dnešní lekci jsem si opět uvědomila, jak mohou být některá témata pro děti žijící v dětském domově citlivá. Zamyšlení se nad tím, kde se člověk cítí dobře, které je pro dítě žijící u rodičů, zpravidla pouze něčím příjemným, může vyvolat v dětech z dětského domova i naprosto opačné emoce. Jejich svět je ohraničen ne tím, kde by chtěly být, ale tím, kde nyní musí být. Také téma loučení je právě pro tyto děti zvláště citlivé. V tomto bodě se ani jediiou nedotkly vztahu v rodině. I když předváděly loučení mezi dospělým a dítětem, které odchází na dlouhou dobu, definovaly jej jako loučení s tetou, když dítě odchází například nastálo domů z dětského domova. Nikdy se nepostavily do role rodičů, protože se tak záměrně snažily vyhnout místu, kde jsou nejzranitelnější.

Nejvíce se dnes dařilo dětem ztvárnění krále, tak jak si ho představují. V povídání o příčinách strachu u různých lidí, převládala myšlenka, že by měly strach především z násilí. Snad jen trochu úsměvnou se v této lekci jeví L. myšlenka, že on se jako malé dítě bál starých lidí.

Při přípravě jsem nevěděla, zda děti budou schopné příběh zapsat pomocí citoslovcí. Byla jsem překvapena, že se tohoto úkolu zhostily výborně, bylo ovšem nutné (pro některé děti) připomenutí, co jsou to citoslovce.

5.12. Dvanáctá lekce, dvanácté romské přikázání.. Romové naučte se číst a psát"

Cíl:

- Zamyšlení nad během světa.
- Stylizace do postavy s použitím zástupné rekvizity.

Pomůcky:

- fix, arch papíru s romskými přikázáními
- orffovy nástoje
- šátky

Průběh lekce:

- Pozdrav
- Rozcvička
- Krátké zopakování všeho, co jsme se v knize dozvěděli. O *cestě, o tom jak Mama Roma našla Boha, o setkání s Domkami, o Domině Aje, o řemeslech, o kováři, jak křtili děti, o Vajdušově holi, o hudbě.*
- Čtení textu „Čtvero ročních období", děti poslouchají.
- Jste ročním obdobím, jakou máte barvu? Děti si mají vybrat jedno roční období a k němu příslušný šátek. Jedním slovem mají toto období **charakterizovat. Ostatní děti poznávají, které období mají na mysli. I.-** *světlemodrý šátek s tmavomodrými květinami, „sníh", K. - khaki šátek s oranžovými květinami, „kytky", L. - světle zelený šátek, „tráva", E. bílý šátek, „sníh", G. fialový šátek s barevnými květy, „listí", P. - batikovaný šátek všech barev, „vítr".*
- Ke kterému období života byste přirovnali jednotlivá roční období? *Děti nepřirovnaly roční období tak, jak jdou po sobě k obdobím života, ale shodly se, že jaro je pro ně mládí, léto dětství, podzim stáří a zima dospělost.*
- Dále měly děti ztvárnit pomocí šátků jednotlivé úseky života člověka.
- Použijte šátek tak, aby bylo poznat, že jste dítětem. *K. si dělá ze šátku plenu, E. bryndák.*
- Stárnete, už jste mladým člověkem. *Šátky jsou kolem zápěstí, nohou, na hlavě.*
- Jací jsou dospělí? *Děti mají většinou šátky kolem krku, někdo na hlavě.*
- A staří? *Šátky jsou u všech dětí na hlavě.*
- Přidejte své postavě pohyb, jak by se vyvíjela od dětství ke stáří. Jaké má vlastnosti, ztvárněte pohybem.
- Čtení textu „O velkém pokušení", poslech.
- Rozdělujeme se na dvojice. Děti si mohou vybrat z textu část, kterou ztvární pomocí živého obrazu.
- Ostatní dvojice si živý obraz prohlédnou. Dvojice svůj obraz rozpohybuje.

- Jiná dvojice rozpohybovaný děj „nadabuje". K pohybům a gestům dětí vymyslí svůj text. Text má vycházet z příběhu.
- Děti sedí v kroužku. Zamýšlíme se nad tím, zda Mama Roma měla smlouvu s čertem podepsat a zda by děti, kdyby byly na jejím místě, podepsaly. *Ve většině případů děti odpovídají, že ne.*
- Čtení textu „O neumírání", děti poslouchají.
- Jak si představujete odchod Mamy Romy? Zkuste svou představu přenést do zvuků. Děti mohou používat orffovy nástroje. *E. vyťukává zvuk na bubínek - zvuk postupně zrychluje. P. pojímá odchod jako pochodový rytmus. L. využívá triangl, na který předvádí zvuk zvonů.*
- Jste Mamou Romou, která odchází, co byste řekli Romům na závěr?
- Zapisujeme poslední, dvanácté romské přikázání.

Reflexe:

Poslední lekci jsme absolvovali opět v omezeném počtu dětí. Přesto si myslím, že se dětem dařilo dobře zvládat zadání. Děti byly ve zvláštním rozpoložení, neboť se /lastně loučily s Mamou Romou, jako knihou i jako osobou, která odchází. V jednu chvíli to bylo téměř k neprospěchu věci. G. cítila, že bychom měli k poslední lekci přistupovat zodpovědně a s úctou a velice ji pobouřilo, že K. začal „šaškovat". Zdálo se jí to nezodpovědné a shazující. Já jsem to, vzhledem k tomu, že K. vždy pracoval snaživě, přešla bez reakce.

Nejvíce dnes děti zaujalo ztvárnění osoby v různých životních etapách a •zvučení odchodu Mamy Romy. Problémy jim činilo „ dabování" děje.

Na úplný závěr jsme se vrátili k romským přikázáním a zhodnotili jejich pravdivost. Dětem se jevilo jako velice užitečné poslední přikázání. Líbila se jim i ta, která vypovídají o romské povaze - Romové hovoří hudbou s Pánembohem, Romové nade vše milují svoje děti.

6. Hodnocení projektu z pohledu dětí, hodnocení z mého pohledu na realizaci

Na závěr jsem chtěla zhodnotit projekt ze svého pohledu a z pohledu dětí. Chtěla jsem vědět, jak se jim práce líbila a zda jim, dle jejich názoru, vůbec něco přinesla. Při hodnocení projektu ze svého pohledu jsem se zaměřila spíše na to, jak se

vyvíjela práce dětí od počátku do konce.

6.1. Projekt - hodnocení očima dětí

Pří hodnocení celého projektu se děti shodly na tom, že jim projekt odhalil některé věci z historie romského etnika, o kterých zatím neměly možnost se nikde dozvědět. Kladně hodnotily také to, že tyto poznatky mohou využít v dějepise (znalost historie), v občanské nauce (znalost zvyků a povahy jiného etnika) i v literatuře (znalost literární předlohy). Další klad viděly v tom, že účelně a zajímavě využívaly svůj volný čas a měly možnost se seznámit s různými technikami a metodami, kterými se dá pracovat s textem knihy. Zdálo se jim zajímavé, že kniha se nemusí pouze číst, ale lze s ní pracovat i jinak. Většině dětí se líbily pantomimické a pohybové metody. Některým se líbil i verbální projev, vyjádření pocitu, přirovnání.

6.2. Můj pohled na realizaci projektu

Práce na projektu byla pro mne velice přínosná. Měla jsem možnost s dětmi zažít zcela nové situace a vidět jak se vyvíjí jejich projev. V počátečních lekcích, kdy jsme začínali, děti často nechápaly, co se od nich očekává. Bylo vidět, že prožívají totéž co ve škole, měly především obavu z toho, zda úkol splní dobře či nikoliv. Teprve později pochopily, že každý má jiný pohled na svět a jinou představivost. Proto také může být zadání splněno mnoha různými způsoby. Teprve potom začaly pracovat radostněji a tvořivěji. Postupně mizela jejich ostýchavost z pohybu předvedeného před zraky ostatních, učily se formulovat myšlenky a nebály se je říci druhým.

Zajímavý byl i jejich vztah k práci na projektu. Ten se měnil od počátků, kdy sice pracovaly, ale já jsem často přemýšlela, že je nedokážu dost dobře motivovat až k tomu, že se poté na další lekci těšily a byly zvědavé, jak budeme pokračovat.

Je pravdou, že do práce na lekcích vstupovalo mnoho faktorů. Velkou roli sehrávala momentální nálada ve skupině dětí, které jsou spolu víceméně ve stálém kontaktu. To ovlivňovalo práci skupiny z hlediska sociálních vztahů v ní. Proto jsem ke konci přistoupila k tomu, že jsem nechávala děti, aby tvořily skupiny a dvojice dle svých představ a ne náhodnou volbou, neboť občas bylo pro děti nepřekonatelné spolupracovat s někým, s kým se třeba ráno pohádaly. Zohledňovat jsem musela také náladu jednotlivce, která souvisela s tím, o čem jsem se zmiňovala v kapitole o specifikách práce v dětském domově a nastavení dítěte na práci. Vzhledem k tomu, že do projektu bylo zapojeno poměrně málo dětí, občas práci ztěžovalo i to, že děti

byly nemocné, odjely na víkend k rodičům, nebo že do dětského domova přijela za dětmi nečekaná návštěva.

Při práci na projektu se většina dětí projevovala tvořivě a nápaditě. K práci přistupovaly radostně a se zaujetím pro hru. Ale například I. se lekcí sice dobrovolně zúčastňovala, ale většinu času jen sledovala práci ostatních a zapojovala se pouze tehdy, pokud ji něco vyloženě nadchlo. B. někdy pracovala a někdy ne a na většinu otázek nebo požadavků na ztvárnění úkolů odpovídala „já nevím". (B. je introvertní osobnost a stejným způsobem se projevuje i ve škole, přestože patří k prospěchově lepším dětem).

Příjemné pro mne bylo hodnocení projektu samotnými dětmi. Z jejich odpovědí bylo zřejmé, že projekt opravdu splnil svůj cíl: seznámení dětí s historií Romů. Líbilo se mi také, že děti samy uvedly možnosti, jak mohou získané poznatky využít.

7. Závěr

Cílem mé práce bylo seznámení dětí prostřednictvím literární předlohy s historií Romů. Myslím si, že toto se, v mezích příběhu, který kniha nabízí, vcelku povedlo. Děti měly možnost si zažít pomocí různých dramatickovýchovných metod *putování Romů z daleké Indie* do míst, kde dnes žijí a částečně se seznámit s *romskými tradicemi a zvyky.* Poznaly také *tradiční romská povolání a* uvědomily si, jaké *hodnoty romská rodina v minulosti ctila.* Jsem si vědoma toho, že toto poznání je jen okrajové a schematické, neboť kniha není literaturou historickou.

Metody, které jsem používala, jsem se snažila volit tak, aby byly pro děti přijatelné, srozumitelné a zajímavé a mohly oslovit všechny děti, se kterými jsem na projektu pracovala. Některé používané techniky byly pro ně přitažlivější a rády se k nim vracely (narativní pantomima) a některé zvládaly naopak zase velmi těžko (vžití se do situací, které neměly možnost samy dosud zažít).

Skupinovým cílem byl také rozvoj komunikačních dovedností a schopností vyjádřit svůj názor. Všechny děti nejsou stejné. Některé jsou uzavřenější a ostýchavější a zůstanou takovými i po skončení projektu. Je však přinejmenším potěšitelné, že mají větší odvahu říci svůj názor, že jej vyjadřují (alespoň některé děti) bez ohledu na to, zda je názorem většiny. Uvědomují si také, že mají právo na to, aby se jejich názor odlišoval od názoru ostatních. Některé děti se během projektu naučily formulovat jasněji své myšlenky a říkat je ostatním bez ostychu.

Seznam použité literatury:

Bláhová, Krista. *Uvedení do systému školní dramatiky.* Praha: IPOS, 1996. ISBN 80-7068-070-9

Čermáková, A. Středa nám chutná. *Tvořivá dramatika.* 2006, č. 3, s. 16-25. ISSN 1211-8001

Doskočilová, H. *O Mamě Romě a romském Pámbíčkovi.* 1. vydání Praha: AMULET s.r.o., 2001. ISBN 80-86299-86-4

Hubschmannová, M. *Můžeme se domluvit (Šaj pes dovakeras),* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002. ISBN 80-244-0496-6

Hubschmannová, M. *Romské hádanky. 2.* přepracované vydání Praha: Fortuna, 2003. ISBN 80-7168-842-8

Jirsová, Z. Dramatická výchova jako cesta k literatuře. *Tvořivá dramatika.* 2007, č. 50, s. 28-46. ISSN 1212-8001

Koťátková, S. a kol. *Vybrané kapitoly z dramatické výchovy.* Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-756-9

Lacková, E. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou.* 2. vydání Praha: Triáda, 2002. ISBN 80-86138-47-X

Machková, E. *Úvod do studia dramatické výchovy.* Praha: NIPOS, 2007. ISBN 978-80-7068-207-4

Machková, Eva. *Metodika dramatické výchovy.* 11 upravené vydání Praha: Sdružení pro tvořivou dramatiku, 2007. ISBN 978-80-901660-9-0

Mlejnek, J. *Dětská tvořivá hra.* 2. vydání Praha: IPOS, 2004. ISBN 80-7068-163-2

Nečas, C. *Romové v České republice včera a dnes.* 5. doplněné vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002. ISBN 80-244-0479-4

Polzerová, E. Dramatická výchova v kontextu výchovy a vzdělávání dnešní společnosti. In *Dramatická výchova a dítě v bludišti dnešního světa.* Praha: Sdružení pro tvořivou dramatiku ve spolupráci s katedrou výchovné dramatiky DAMU a Centrem dětských aktivit v ARTAMĚ, 2001. ISBN 80-901660-4-0

Průcha, J. *Multikulturní výchova.* I.vyd. Praha: TRITON, 2006. ISBN 80-7254-866-2

Říčan, Pavel. S *Romy žít budeme-jde o to jak.* I.vyd. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-250-5

Vágnerová, M. *Vývojová psychologie.* Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0

www.romove.radio.cz

www.romea.cz

Příloha - foto 1.

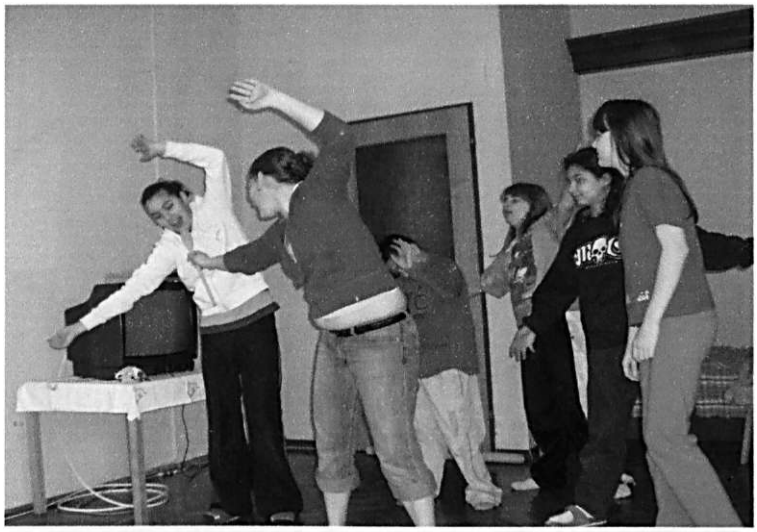

Améba

Hádka

Domky

Příloha foto 2.

Studánka

Zvuk básně

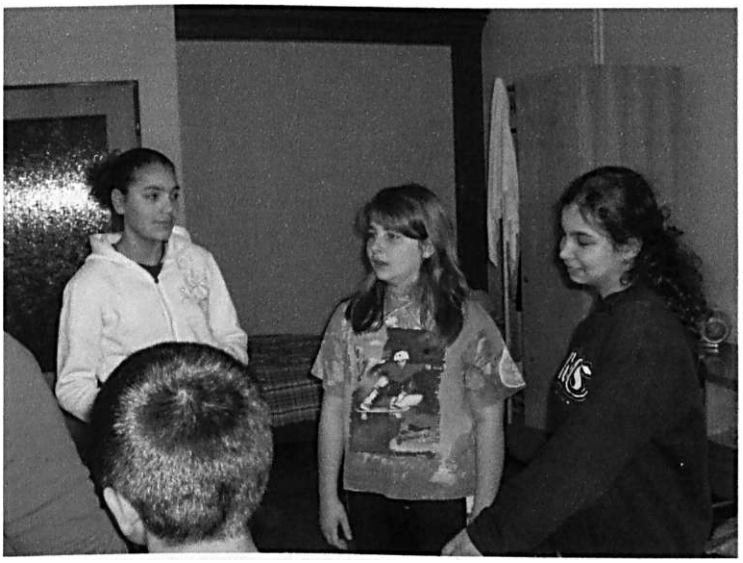

Vajduš a domorodci

Příloha foto 3. (nevhodný prostor)

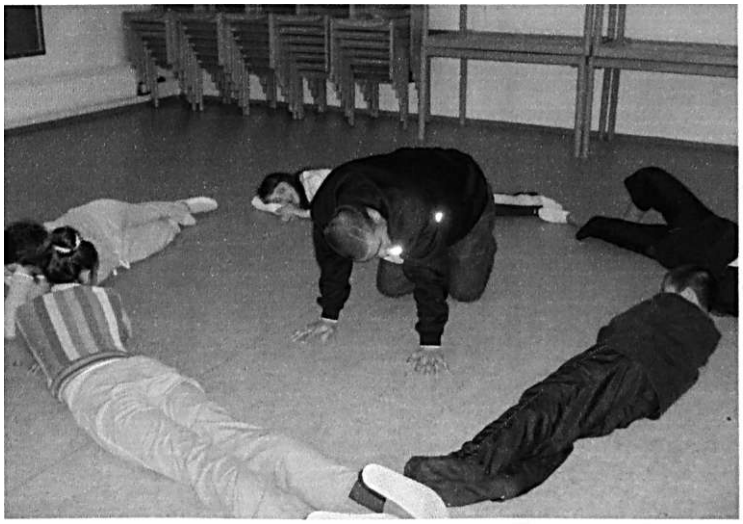

Zkouška v jezírku

Zkouška ohněm

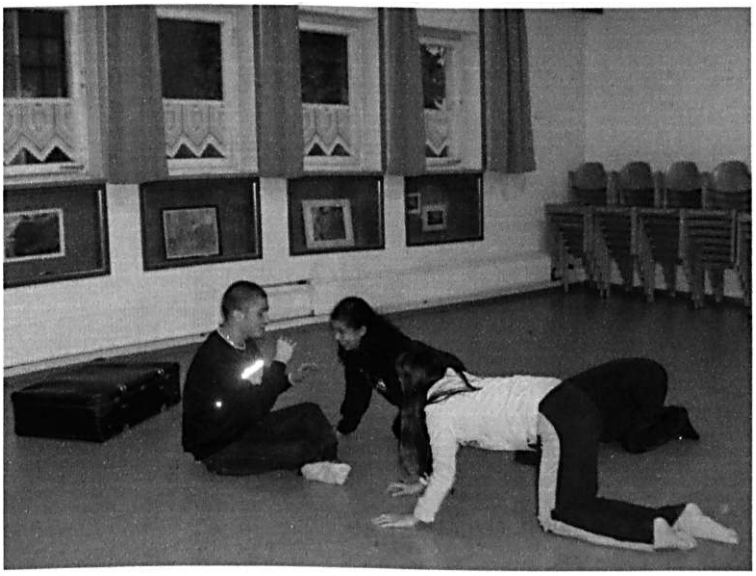

Vajduš a lvi